

Київська Академія 20 (2023): 166–238.
doi 10.18523/1995-025X.2023.20.166-238
<http://ka.ukma.edu.ua>

Сергій Багро

Вчителі Юрія Хмельницького¹

Віддавна розподіл соціальних ролей у навчальному процесі передбачає засвідчення учнем поваги до вчителя, який перебуває у патронічній позиції наставника. Згодом соціальний контекст може змінитися, однак минулий досвід, безумовно, залишає слід у пам'яті людини. Якщо про приязні взаємини Богдана Хмельницького зі своїм вчителем добре відомо в історіографії, то про вчителів його сина Юрія відомо набагато менше.

Стереотип щодо навчання Юрія Хмельницького в Києво-Могилянській академії є доволі поширеним, однак аналіз джерельних свідчень показує, що підстав упевнено твердити це немає. Такі припущення з'явилися в польських історико-літературних текстах для виопуклення специфічних рис особистості Юрія Хмельницького, далі перекочували до так званих «козацьких літописів», а звідти — в наукові історичні наративи. Серед його вчителів дослідники зазвичай згадують Йоаникія Галятовського та Іларіона Добродіяшка. Більш того, ще з ХІХ ст. походить відоме свідчення про Гавриїла Олешковича, який нібито також навчав гетьманського сина. Всі вони були ченцями, хоч їхній кар'єрний зріст протікав по-різному. Біографія кожного з них дозволяє не лише судити про їхнє викладання у гетьманському домі, але й поглянути, чи вони згодом перетиналися зі своїм колишнім учнем.

Галятовський та Олешкович перебували під протекцією Лазаря Барановича, і їх обох згодом пробували використати як своєрідних агентів впливу у спілкуванні з Юрієм Хмельницьким. Першого у 1676 р. гетьман Іван Самойлович попросив звернутися до колишнього учня із закликом відмовитися від політичних амбіцій, другого у 1661 р. залучив до перего-

¹ Тези цього дослідження було представлено на Науковому семінарі «Проблеми освіти й освіченості в ранньомодерній Україні» 30 січня 2023 р., Київ (НаУКМА). Висловлюю велику подяку за дискусію учасникам семінару, а також Степану Бліндеру за коментарі та зауваження; окремо дякую Ярославу Затилуку за допомогу в пошуку та обговоренні джерельного матеріалу для цієї роботи.

ворів із Юрієм єпископ Мефодій, щоб переконати гетьмана повернутися під зверхність московського царя. Натомість Добродіяшко був ченцем Києво-Печерського монастиря, тож, найімовірніше, перебував під впливом Інокентія Гізеля, однак згодом покинув цю обитель та знайшов притулок у Софійському монастирі під захистом єпископа Мефодія. У такій ситуації він у край негативно відгукувався про свого колишнього учня за відмову коритися московському цареві та вихваляв свого нового благодійника. Утім, Хмельниченко на той час уже склав гетьманський уряд.

Ключові слова: Юрій Хмельницький, Іоанікій Галятовський, Іларіон Добродіяшко, Гавриїл Олешкович, навчання, освіта, вчитель, учень.

19 серпня 1661 р. за розпорядженням місцеблюстителя Київської митрополії єпископа Мефодія до Москви поїхав намісник Софійського монастиря Гавриїл Олешкович. Єпископ прохав у царя «обнадеживанные грамоты» для гетьмана Юрія Хмельницького і його сподвижників, які відмовилися від московської протекції та повернули Військо Запорозьке Речі Посполитій. Мефодій, очевидно, розраховував вплинути на вибір гетьмана, спираючись не тільки на грамоти, а й на особу того, хто їх мусив отримати — колишнього вчителя молодого козацького очільника:

А наказал де с нимъ, єпископъ, чтоб великіи гсдръ изволилъ послат свои великого гсдря обнадеживалные грамоты к гетману къ Юрю Хмелницкому да к полковнику к Грицку Лесницкому, да к уманскому полковнику. И буде великіи гсдръ изволит тѣ обнадеживалные грамоты к нимъ послать, и тѣ б грамоты дат ему, намѣстнику. И он с тѣми грамотами къ Юрью Хмелницкому поѣдет без всякого опасенья, потому что Юрье Хмелницкою ему, намѣстнику, знаем. И грамоте учил ево Юрья онъ, намѣстникъ².

Здавалося б, ця згадка добре відома в історіографії ще з ХІХ ст. На неї посилалися дослідники публічної діяльності єпископа Мефодія³, не пройшла вона повз увагу й у сучасних працях з політичної

² Российский государственный архив древних актов (далі — РГАДА), ф. 229, оп. 1, д. 77, л. 59–60.

³ Виталий О. Эйнгорн, *О сношениях малороссийскаго духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича* (Москва: Универс. тип., 1890), 164; 233 (прим. 581); Геннадий Карпов, «Методий Филимонович, єпископ мстиславский и оршанский, блюститель Киевской митрополии: 1661–1668 гг.» *Православное обозрение* 2 (1875): 210; Геннадий

історії козацької України⁴. Та чомусь її досі не помітили ті, хто займався освітою Юрія Хмельницького. Тобто перед нами очевидна прогалина, яку варто заповнити, поширивши знання з одної дослідницької сфери до іншої. Однак судження про діяльність Олешковича важко зробити без з'ясування того, «де?», «у кого?» та «коли?» Юрій Хмельницький здобував освіту. До того ж, цитоване джерело показує, що вчителя сприймали як потенційного агента впливу на політичного лідера, котрого він раніше навчав. У цьому контексті варто згадати відомий прецедент із Анджеєм Гонцелем-Мокрським, який свого часу викладав Богданові Хмельницькому «поетику й риторику» у Львівській єзуїтській колегії. Коли гетьман узяв в облогу Львів, його викладач був серед послів, що домовлялися про припинення військових дій. На думку Івана Крип'якевича, львівський єзуїт міг бути й одним із агентів Яна Казимира, який ще напередодні елекції прагнув встановити контакт із козацьким очільником; вірогідно, і вчитель, і учень скористалися зі свого знайомства та взаємної приязні⁵. Утилітарне використання в козацьких політичних практиках архаїчного уявлення про символічний зв'язок між наставником та його вихованцем не можна оминати увагою, хоч, звісно, вплив викладачів не варто абсолютизувати, адже кожний окремий випадок позначався своїми особливостями.

Враховуючи це, спробуємо окреслити зв'язки між Юрієм Хмельницьким та його вчителями. Для цього перш за все розберемо

Карпов, *Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россией*. Ст. 3: *Методий Филимонович. Епископ Мстиславский и Оршанский, блюститель Киевской митрополии. 1661–1668 гг.* (Москва, 1876), 22.

⁴ Віктор Горобець, *Еліта козацької України в пошуках політичної легітиміції: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665* (Київ, 2001), 351; його ж, «“Чорна рада” 1663 р.: подія та її соціополітичний контекст», *Український історичний журнал* 4 (2013): 85; його ж, «Волимо царя східного...»: *Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава* (Київ: Критика, 2007), 231; Олександр Морозов, *Ніжинський протопоп Максим Филимонович* (Ніжин, 2000), 66; Тетяна Яковлева, *Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.)* (Київ: Основи, 2003), 208.

⁵ Іван Крип'якевич, «Учитель Богдана Хмельницького (Андрій Гонцель Мокрський)», *Записки Наукового товариства імені Шевченка СХХХІІІ* (1922): 27–38. Михайло Грушевський, *Історія України-Руси* (Київ, Наукова думка, 1995), 8, ч. 2: 153–154; ч. 3: 89–91, 99–101, 110–120.

інформацію про навчання гетьманича в Києво-Могилянській академії, далі проаналізуємо біографії добре знаних в історіографії викладачів, а насамкінець зіставимо це з відомостями про Гавриїла Олешковича, наразі обділеного увагою. Звичайно, до вчителів Юрія Хмельницького можна в ширшому розумінні зарахувати багатьох відомих політичних та церковних діячів, оскільки відомо, що батько залучав його до прийому послів, а невдовзі гетьманич і сам у доволі молодому віці отримав булаву. Тож не дивно, що тих, хто міг наставляти його в управлінських та духовних справах, було чимало, проте тут мова піде лише про осіб, які надавали гетьманичу освітні послуги в прямому сенсі.

Вірогідність навчання в Києво-Могилянській академії

Популярна переповідка про те, що Юрій Хмельницький був спудеєм Києво-Могилянської академії, потім через стан здоров'я продовжив навчання вдома, а після смерті батька відмовився від булави, щоб усе-таки здобути освіту в Академії, ґрунтується здебільшого на історико-літературних творах ранньомодерної доби, які треба сприймати з великою обережністю. Попри щирий інтерес тогочасних авторів до подій минулого, слід брати до уваги, що вони конструювали літературну оповідь, тобто закладали в нього певну логіку розвитку наративу та характери персонажів, і це зумовлювало появу неточних припущень про невідомі або погано знані обставини. Зокрема, описуючи вчинки Івана Виговського після здобуття булави, Самуель Твардовський у своїй знаменитій поемі «Wojna domowa» писав:

Żeby z tey Elekcyey, która miała wiecznie
Państwa ich zuniiować, wyzuł się koniecznie?
Owże w tym pokrywaiąc napiętą swą sztuke,
Młodzika tam onego posłał na Naukę.
I sam nie wprzód Buławy wielkiej się podeymie,
Aż Skarby gdzieś z-pod ziemie Chmielnickiego wyymie
Przechodzące nad Million, które weźmie sobie⁶.

⁶ Samuel Twardowski, *Wojna domowa z-Kozaki i Tatary, Moskwą, potym*

Чутки про те, що Виговський справді мав намір привласнити або привласнив скарби Богдана Хмельницького, ширилися Україною та поза її межами, відрізняючись у деталях і то стихаючи, то з часом відновлюючись. Однак серед відомих переповідок немає згадки про те, що Виговський відправляв Юрія Хмельницького на навчання⁷. Це означає, що Твардовський або зафіксував, або сам придумав один із її варіантів, аби сконструювати специфічний ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків. За версією поеми, для того, щоб дістати з-під землі «nad Million» Хмельницького, Виговський мусив зайти до його маєтку, де перебував спадкоємець гетьмана, чи не головною характеристикою якого, згідно з оповіддю, були молодість і недосвідченість. Тож його годилося прибрати з дому, відправивши кудись «na Naukę». Поза сумнівом, такі дії мали представити колишнього писаря як людину підступну й меркантильну.

Натомість Веспасіян Коховський у праці ««Annalium Poloniae» зображав Виговського як досвідченого та вправного лицаря, по суті протиставляючи його юному і невправному Юрію Хмельницькому. За його подачею, козаки хотіли бачити гетьманом саме військового писаря, проте Богдан Хмельницький ще за життя домігся передачі булави синові. Зрештою Військо обрало своїм очільником Івана Виговського, який схилився до порозуміння з Річчю Посполитою, однак «москва» спробувала цьому завадити, відправивши до Києва значні сили. Саме там, згідно з оповіддю, тоді навчався Юрій Хмельницький, і московські воеводи планували використати хлопця для досягнення власних цілей:

Transborystiani, & quantum Ukraynæ ad Albam Russiam vergit, magis in vicinam potentiam inclinantes, ab Wyhouii regimine dificiebant, in

Szwedami, i z Węgry, przez lat dwanascie Za Pánowánia Najjásnieyszego Jana Kazimierza Krola Polskiego Tocząca się (Calissii: typis Collegij Calissiensis Soc. Iesv, 1681), 239.

⁷ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией* (далі — *Акты ЮЗР*) (Санкт-Петербург, 1872), 7: 273; *Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов* (Киев, 1898), 3: 282; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*. *Metryka Koronna. Księgi Poselstw (Libri Legationum)*, № 33, s. 79. Див. також переклад останнього документу українською мовою: *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.* упоряд. о. Ю. Мицик (Київ, 2015), 4: 378–379.

Georgium Chmielnicium, qui tunc Kijouiaë studijs humanioribus imbuebatur, memoria Patris Bohdani proniores⁸.

Перебуванням молодого гетьманича в Києві Веспасіян Коховський, по суті, пояснював логіку розгортання військового протистояння Виговського з «москвою». Крім того, авторові було важливо підкреслити несаможиттєвість юного гетьмана, якого, за бажання, легко могли замінити Тимофієм Цицюрою⁹.

Доволі показово, що версія про «доучування» Юрія Хмельницького з'явилася у текстах політичних опонентів Війська Запорозького. Натомість у «Літописі Самовидця», одному з найраніших творів серед так званих «козацьких літописів», що постав у другій половині XVII ст., тобто найближче до описуваних подій, ситуацію змальовано з дещо інакшими акцентами. Автор подає яскраву сцену відмови Юрія від булави після намовлянь представників козацької старшини та Івана Виговського, який сам прагнув очолити Військо Запорозьке. У ній підкреслювалася недосвідченість, навіть наївність Хмельниченка та жадоба влади й політичні маніпуляції Виговського. За словами «Самовидця» гетьманич нібито «отмовлявся молодістю літ своїх» від булави, а згодом, коли управлінські повноваження вирішено було передати Виговському, той запитував, як йому треба підписуватися в офіційній документації, «поневаж Хмельницькій вдуму зоставати будет»¹⁰, а отже, не зможе вести військові справи. Відтак, Виговському зрештою передали й право титулуватися гетьманом. Опис «Самовидця» містить яскраво виражене негативне ставлення до інтриг колишнього писаря і деякі неточності в деталях¹¹. Разом із цим він багато в чому перетинається із переказами безпосередніх учасників подій,

⁸ Vespasiano Kochowski, *Annalium Poloniae. Climacter Secundus: Bella Sueticum, Transylvanicum, Moschouticum, aliasque res gestas ab anno 1655 ad annum 1661 inclusivie continens* (Cracovia, 1683), IV: 307: «Задніпрянці по всій Україні аж до Білої Русі, більше схилиючись до належної влади і слідуючи пам'яті батька Богдана, відходили від регіменту Виговського до Юрія Хмельницького, який тоді навчався вільних наук у Києві» (переклад Назара Білецького).

⁹ *Ibid.*, V: 377.

¹⁰ *Літопис Самовидця*, підгот. Я. І. Дзира (Київ: Наукова думка, 1971), 76.

¹¹ Скрупульозне порівняння свідчень «Самовидця» про цю подію з іншими джерелами див.: Микола Петровський, *Нариси історії України XVII — початку XVIII століть*, т. I (досліди над *Літописом Самовидця*) (Харків: Державне видавництво України, 1930), 236–241.

серед іншого й Виговського¹². Всі вони пояснювали ситуацію тим, що гетьманич іще «лет совершенных не имеет»¹³. Укряй показово, що при цьому не було й мови про необхідність продовжити його навчання.

Тим не менш укладачі «козацьких літописів» згодом почали активно використовувати наведену Твардовським та Коховським інформацію. Свідчення про підступ Виговського переніс до свого твору Самійло Величко¹⁴. Автор так званого «Літопису Грабянки» за основу оповіді про зміну влади після смерті Богдана Хмельницького взяв змальовану «Самовидцем» сцену та доповнив її відповідною згадкою від Твардовського¹⁵, що доволі органічно впліталось в конструювання негативного образу Івана Виговського. Таке поєднання обох сюжетних ліній стало нормою і в пізніших текстах¹⁶. Водночас

¹² Див., наприклад: *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1879), 11: 781–782: «бывшей войска запорожского писарь Иванъ Выговской, что по смерти гетмана Богдана Хмельницкого обрали на радѣ на его гетманскій урядъ его Ивана, и въ листѣхъ къ великому государю съ ними съ Васильемъ и съ Артемономъ писался онъ писарь гетманомъ».

¹³ Там само, 811–812. Див. також схожі пояснення: *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1863), 4: 11: «покамѣсть Юрьи Хмельницкой въ возрастѣ и въ совершенномъ умѣ будетъ»; там само, 4: 14: «сынъ ево Юрасъ Хмельницкой въ молодыхъ лѣтахъ и съ такое дѣло ево не будетъ и Войска де Запорожсково ему не управить»; там само, 4: 83: «покамѣста Юрьи Хмельницкой взмужаетъ, потому что де и гетманъ Богданъ Хмельницкой умираючи приказаль Выговскому быть гетманомъ до тѣхъ мѣсть, покамѣста сынъ ево Юрьи взмужаетъ»; там само, 11: 802: «покамѣста взмужаетъ прежнего гетмана Богдана Хмельницкого сынъ Юрья Хмельницкой и будетъ въ возрастѣ»; там само, 11: 803: «приговорили въ радѣ и обрала войскомъ на гетманство его Ивана Выговского до тѣхъ мѣсть, покамѣста взмужаетъ сынъ гетманской Юрья Хмельницкой».

¹⁴ Самійло Величко, «Літопис», упоряд., Г. Боряк, Т. Таїрова-Яковлева (Київ, ТОВ «Видавництво «Кліо», 2020), 261.

¹⁵ *Летопись гадячскаго полковника Григория Грабянки, издана Временною комиссиею для разбора древних актов* (Киев: в Университетской тип., 1854), 155–157.

¹⁶ Див. наприклад: «Краткое описание Малороссии,» в *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам*, под ред. О. И. Левицкого (Киев, 1878), 249–250; *Короткий опис Малоросії (1340–1776)*, підгот. до друку А. Бовгиря (Київ, Видавничий дім «Стилос», 2012), 62. Цей самий принцип об'єднання двох різних сюжетних ліній в один наратив пізніше повторив також Микола Костомаров, див.: Микола Костомаров, *Исторични монографії*, т. 6: *Гетманованє Івана Выговского и Юрия Хмельницкого* (Тернопіль, 1891), 11–12.

помітно, що укладачі нових «історій» поступово уточнювали логіку первісного повідомлення відповідно до власного розуміння ситуації. Так, початковий абстрактний «Million» з поеми Твардовського, який нібито вкрав Виговський, перетворився на «мільон денег» у «Літописі Грабянки» і на «миллион рублей» у тексті Василя Рубана. Якщо спершу писар нібито мусив викопувати скарби гетьмана із землі, то в умовного «Грабянки» він пішов «в сокровище Хмелницкого», а в Рубана просто забрав із «казны»¹⁷. Персонажеві більше не треба було йти у маєток свого попередника для розкопок та відправляти гетьманича кудись з дому, адже після обрання на гетьманство скарбниця одразу перейшла в його розпорядження. Як бачимо, ланцюжок переінакшень «козацьких літописців» створив новий сенс для початкової версії.

Запозичуючи цікавий сюжет для власних праць, історики сприймали інформацію про «науку» юного гетьманича за достовірне свідчення, а не зумовлене потребою наративу припущення, а відтак воно дедалі більше конкретизувалося. Так, Василь Рубан та Олександр Рігельман вже згадують про «училище» — навчальний заклад, де нібито здобував освіту Юрась¹⁸, а пізніші історики ХІХ — початку ХХ ст. упевнено пишуть про відправку гетьманича після смерті батька на навчання в «Киевское училище», інакше кажучи в Києво-Могилянську академію¹⁹. У такий спосіб це твердження остаточно закріпилося в історіографії. Утім, варто додати, що цю картину час від часу доповнювали нові припущення чи уточнення. Зокрема, на основі скупих

¹⁷ *Летопись гадячскаго полковника Григория Грабянки*, 157; *Краткая летопись Малья России*, уклад. В. Г. Рубан (Санкт-Петербург: Тип. Х. Ф. Клена, 1777), 56.

¹⁸ *Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще*, собрано и сост. чрез труды А. Ригельмана 1785–86 года (Москва, Унив. тип., 1847), 1: 219. *Краткая летопись Малья России*, 56.

¹⁹ Дмитрий Бантыш-Каменский, *История Малой России* (Москва, 1822), 1: 53; там само (Москва, 1830), 2: 24; Николай Маркевич, *История Малороссии* (Москва, 1842), 2: 7; Виктор Аскоченский, *Киев с древнейшим его училищем Академиею* (Киев: В Унив. тип., 1856), 1: 184, 188; *Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах*, сост. В. Б. Антонович, В. А. Бец (Киев: Тип. Императ. Ун-та Св. Владимира, 1885), 35; Николай Петров, *Киевская Академия во второй половине XVII в.* (Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895), 28. Miron Korduba, «Chmielnicki Jerzy (ur. 1640, † ok. 1681),» w *Polski Słownik Biograficzny* (Kraków, 1937), III: 334.

свідчень «козацьких літописів» Юзеф Антоній Ролле запропонував доволі екзотичну гіпотезу, нібито легендарний Самійло Зорка навчав Юрія Хмельницького польської мови, а згодом в Київській академії гетьманич вивчав «теологію»²⁰. Хоч у джерелах, на які посилався Ролле, такої інформації немає, дехто сприймав її за чисту монету²¹.

Нового розвитку набули й сюжети, описані в ранньомодерних творах історичного спрямування. Наприклад, у середині XIX ст. Едвард Рачинський опублікував польський переклад-переказ «Аналів» Веспасіяна Коховського під назвою «Historia panowania Jana Kazimierza». І хоч цей текст загалом повторював оповідь першоджерела, перекладач до певної міри абсолютизував уміщені там свідчення. Наприклад, згадку про навчання Юрія Хмельницького в Києві наведено не лише там, де вона була в оригіналі, а й далі в оповіді як уточнення²². Крім того, по-своєму розширив твердження Коховського історик Францишек Равіта-Гавронський: у своїй розвідці про Хмельниченка він писав, що до Київської академії хлопця віддав батько, проте на момент смерті Богдана Хмельницького той перебував удома, бо, мовляв, це припало на «czas wakacyjny»²³. Водночас Равіта не подав уже традиційної на той час інформації про повернення гетьманича до навчання після відмови від булави. Навпаки, з його тексту складається враження, що той практично відразу включився в політичну боротьбу за владу, та й взагалі, аналізуючи оригінал одного з листів Юрася, історик дійшов висновку, що той «w akademii Mohylańskiej nie wiele się nauczył»²⁴.

²⁰ Antoni Józef Rolle, «Kobiety na dworze czehryńskim w drugiej połowie XVII wieku,» *Biblioteka Warszawska* III (1893): 62.

²¹ Пор.: Симон Наріжний, «Гетьманство Івана Виговського,» *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Науковий збірник* 1 (1929): 163.

²² *Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazjana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona*, wyd. z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego (Poznań, 1840), 1: 357; *ibid.* (Poznań, 1859), 1: 339; *ibid.* (Poznań, 1859), 2: 21.

²³ Franciszek Rawita-Gawroński, *Ostatni Chmielnicznko (zarys monograficzny)* (Poznań, 1919), 2–5. *Ibid.*, 2: «Oddany przez ojca do Akademii Kijowskiej na naukę, w chwili jego śmierci przebywał w Subotowie. Należy przypuścić, że był to czas wakacyjny, który go do domu ojcowskiego sprowadził».

²⁴ *Ibid.*, 86.

У сучасній історіографії Юрій Мицик спопуляризував ще одну версію навчання молодого гетьманича. Згідно з нею, той справді навчався у Києво-Могилянській академії, проте недовго, бо гетьман через погіршення синового здоров'я забрав його додому. Проте пізніше, як зазначає Мицик, Юрій Хмельницький у підтвердженні привілею свого батька Київському колегіуму сам вказує на те, що тут навчався²⁵. Можна припустити, що версія про перерване навчання спирається на розвідку Равіти-Гавронського, чие повідомлення було зіставлене із згадками про хворобливість гетьманича, бо щойно згаданого документа немає ані в останній публікації «універсалів Юрія Хмельницького», яка задумувалася як всеохопне видання²⁶, ані серед відомих привілеїв Братському монастирю²⁷. Гетьман, щоправда, міг підтверджувати надання своїх попередників через невеликі дописи під їхніми текстами, однак і в цих випадках він не лишив згадок про те, де навчався²⁸. У приватній розмові 28 грудня 2022 р. Юрій Мицик сказав, що, пишучи це, спирався передусім на праці Зої Хижняк, яка транслювала популярні ідеї стосовно навчання багатьох гетьманів у Києво-Могилянської академії на підставі книжки Федора Тітова «Стара вища освіта в Київській Україні XVI — поч. XIX в.»²⁹. За браком посилань важко сказати, на чому Титов ґрунтував своє спостереження³⁰. Утім, не виключено, що наведена Титовим думка про навчання Юрія Хмельницького викликана помилкою. В іншій праці, наводячи «приклади благожелательного внимания» гетьманів Війська Запорозького до Київської академії, він посилається на лист

²⁵ Юрій Мицик, «Юрій Хмельницький,» в *Володарі гетьманської булави* (Київ, Варта, 1994), 237.

²⁶ Див.: *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687): матеріали до українського дипломатарію*, упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко (Київ, Львів, НТШ, 2004), 129–192.

²⁷ Тетяна Люта, «Земельна власність і статус Братського Богоявленського монастиря/колегії (до 400-ліття заснування Київського братства та школи),» *Український історичний журнал* 6 (2015): 106–130.

²⁸ *Памятники* (Київ, 1897), 2, отд. 1: 421, 436.

²⁹ Зоя Хижняк, *Києво-Могилянська академія* (Київ: Вид-во Київського університету, 1970), 111; Зоя Хижняк, Валерій Маньківський, *Історія Києво-Могилянської академії* (Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003), 117.

³⁰ Хведір Тітов, *Стара вища освіта в Київській Україні XVI — поч. XX в.* (Київ, 1924), 138.

Богдана Хмельницького, опублікований в «Актах Юго-Западной России»³¹. В незавершеній примітці відзначено, що там-таки подано й документ Юрія Хмельницького, хоч насправді йшлося про лист Івана Виговського, де той наголошував на своєму навчанні в Академії³². Поруч із ним було опубліковано також листи гетьмана і писаря з підтримкою чолобиття колишнього ректора Київської академії Інокентія Гізеля, де Виговський знову згадував про Академію як місце власного навчання³³. Вочевидь, перед нами — давня плутанина джерельних свідчень, що закріпилася в історіографії.

Уявлення про навчання гетьманського сина в Києві міг підживлювати й спалах чуток та домислів про причини козацького вибуху 1648 р., які, змішуючись між собою, трансформувалися до невпізнанності. Одну з фантазмагорій такого роду зафіксував 9 січня 1649 р. в Смоленську дяк Григорій Кунаков. Згідно з його поясненням, окрім того, що козаків обурювало поширення унії, між Миколаєм Потоцьким та Богданом Хмельницьким розгорівся особистий конфлікт. Коронний гетьман нібито витіснив козацького очільника з маєтку, а через це посварилися і їхні сини, які на той час буцімто разом навчалися: «Миколаєвъ же де сынъ Потоцкого меншой да Богдановъ сынъ Хмелницково были въ Киевѣ въ ученьѣ въ одной школь»³⁴. Син Хмельницького пригрозив помстою синові Потоцького, а той поскаржився батькові. Тоді коронний гетьман убив сина свого опонента і забрав його дочку та дружину, а козацький очільник натомість зібрав військо, полонив багатьох поляків і помстився ворогові, стративши його сина. Як бачимо, у цій оповідці змішано докупи ворожнечу Хмельницького з Чаплинським, розорення Суботова, під час якого нібито забито одного із дітей Хмельницького, та пізніша загибель Стефана Потоцького під Жовтими Водами. У цій версії подій сина Потоцького помилково названо Петром, а імені юного Хмельницького взагалі не згадано. Показово, однак, що, конструюючи такий сюжет, Кунаков пов'язує малолітніх

³¹ Федор Титов, *Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.)*. Историческая записка, предисл., прим. и прил. В. Ульяновский (Киев: Гопак, 2003), 131 (прим. 162).

³² *Акты ЮЗР*, (Санкт-Петербург, 1878), 10: 732–733 (лист Богдана Хмельницького), 733–736 (лист Івана Виговського).

³³ Там само, 735–740.

³⁴ *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1861), 3: 248.

дітей із здобуванням освіти. Не виключено, що тут подіяв певний стереотип мислення, який оприявнився і при конструюванні історії відмови гетьманича від булави у 1657 р.

Навчання в Києво-Могилянській академії передбачало як мінімум постійне проживання спудея в Києві під час навчального року. Таких свідчень про Юрія Хмельницького немає, навпаки, збереглися згадки про його участь у дипломатичних справах батька — під час прийому послів, отримання дарунків від царя, зустрічі поважних гостей за відсутності гетьмана. Це підтверджує його перебування в Чигирині або поруч з ним, у Суботові, упродовж квітня, листопаду-грудня 1649 р³⁵, жовтня 1650 р³⁶, травня 1651 р³⁷, серпня-грудня 1653 р³⁸, липня 1654 р³⁹, квітня 1656 р⁴⁰. Під жовтнем 1656 р. збереглася згадка про домашнього вчителя Юрія Хмельницького⁴¹. Завдяки цьому можна впевнено ствердити, що принаймні того року гетьманич навчався вдома. До того ж, наприкінці життя Богдан Хмельницький дедалі більше залучав сина до військових справ та, зрештою, навіть передав йому булаву⁴². Таку спадковість визнавала і старшина, і козацький загал⁴³, тому, звісно, ні про яке навчання на новому військовому уряді не було й мови.

Після відмови від булави гетьманич на певний час став менш помітним на тлі протистояння різних політичних угруповань Війська

³⁵ *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1873), 8: 307, 317; *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3 томах* (Москва: Изд-во АН СССР, 1953), 2: 150, 161, 267, 279.

³⁶ Там само, 2: 426, 441.

³⁷ *Акты ЮЗР*, 3: 456. Оскільки в джерелі згадано про сина гетьмана, проте не зазначене його ім'я, не виключено, що в даному випадку могло йтися про Тимоша Хмельницького.

³⁸ Там само, 3: 504–505; 10: 32, 44–46, 99, 121, 133–134, 136, 150–151; *Воссоединение*, 3: 1651–1654, 360, 380, 383, 396, 403–404, 428, 494.

³⁹ *Акты ЮЗР*, 10: 693.

⁴⁰ Грушевський, *Історія України-Руси* (Київ, Наукова думка, 1997), 9, ч. 2: 1200.

⁴¹ *Акты ЮЗР*, 3: 549.

⁴² Там само, 3: 556–557, 559, 564–565, 568, 571, 579; 4: 3, 9, 11, 56; 11: 681–682, 711, 762, 763, 773, 789–791, 795–797, 799, 802–803, 811–812, *Джерела з історії*, 342, 374.

⁴³ Грушевський, *Історія України-Руси* (Київ: Наукова думка, 1998), 10: 25–29.

Запорозького, проте Іван Виговський за потреби звертався до нього з дорученнями. Так, наприклад, Юрій Хмельницький представляв інтереси «нового» гетьмана у вирішенні невеликого конфлікту з миргородським полковником Григорієм Лісницьким, який не повертав клейнодів, отриманих ще від попереднього гетьмана⁴⁴. Гетьманич спілкувався з полтавським полковником Мартином Пушкарем, зазнав від нього розорення маєтків, та прохав царя про сатисфакцію⁴⁵. Він повідомляв Виговському новини й пропозиції, отримувани від його політичних опонентів⁴⁶. Крім того, про перебування Юрія вдома свідчить лист київського митрополита Діонісія Балабана до воеводи Василя Бутурліна від 24 липня 1658 р., у якому ієрарх писав, що отримав запрошення від гетьманича відвідати освячення церкви в Суботіві⁴⁷. Низка таких опосередкованих згадок дає підставу стверджувати, що після смерті батька Юрій Хмельницький у 1657–1659 рр. не виїхав на навчання, а все ще був заангажований до військових справ та займався власними маєтками.

Загалом з джерел видно, що гетьманич належав до кола прибічників Виговського. Звичайно, певні непорозуміння між ними могли мати місце, проте їх швидко вирішували між «своїми», а Виговський взагалі називав себе «опікуном» Юрія⁴⁸. Показово, що в роз'ясненнях до пунктів Гадяцького договору він навіть згадав свого «підопічного» поруч із представниками власної родини, для яких прохав «королівської ласки»⁴⁹. Тому зрештою сейм надав гетьманичу шляхетський титул та право господарювати в маєтках

⁴⁴ *Акты ЮЗР*, 4: 56, 90; там само (Санкт-Петербург, 1892), 15: 63–64.

⁴⁵ *Акты ЮЗР*, 4: 93, 110. Пушкар писав царю, що Юрій Хмельницький повідомив його про «зраду» Виговського. Однак з контексту можна зрозуміти, що полтавський полковник переосмислив доволі нейтральну звістку. До того ж, зважаючи на розорення Пушкарем маєтків гетьманича та «невинно» замучену челядь, полковника важко назвати доброзичливцем Юрія.

⁴⁶ *Акты ЮЗР*, 4: 206; 7: 205, 301.

⁴⁷ РГАДА, ф. 210, Белгородский стол, д. 602, л. 182–183; Грушевський, *Історія України-Руси*, 10: 249.

⁴⁸ *Акты ЮЗР*, 4: 11. Див. також схоже позиціонування Виговського в його листі до путивльського воеводи: там само, 9.

⁴⁹ Домет Оляничин, «Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року,» *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, ССХХІІ (1990): 338.

батьках⁵⁰. Інша справа, що згодом політичне угруповання, яке підтримувало Виговського, «пожертвувало» ним заради об'єднання Війська Запорозького під булавою одного гетьмана, яким, власне, обрали Юрія Хмельницького⁵¹. Оскільки і перший, і другий могли стати козацькими очільниками, то природно, що сучасники підозрювали перманентну конкуренцію та антагонізм між ними, хоч насправді джерела засвідчують їхню співпрацю у військових справах принаймні до політичного перевороту 1659 р., та вказують, що Хмельниченко вів справи у своїх маєтках в цей час. Спираючись на щойно згаданий стереотип неприязні між ними, автори ранньомодерних історико-літературних творів сконструювали оповідь про відправку Виговським Юрася «на науку», і це згодом перекочувало до наукової історіографії. Прямих свідчень про тогочасне навчання гетьманича в Києво-Могилянській академії наразі не знайдено. І хоч таку вірогідність не можна повністю відкидати, проте до виявлення джерельних підтверджень підстав припускати це немає.

Йоаникій Галятовський

4 грудня 1678 р. архимандрит Єлецького монастиря Йоаникій Галятовський звернувся до Юрія Хмельницького із закликом полишити світські та зайнятися чернечими справами. На той час гетьман претендував на суттєве піднесення власного статусу, зокрема, подбав про родову легенду, «князівську» печатку, а також розширив звичну титулатуру, називаючи себе князем «сарматським Малої Русі України»⁵². Охота втручатися в козацькі політичні змагання була не притаманна Галятовському⁵³, та й інші, набагато впливовіші церковні ієрархи, попри загальне занепокоєння, не практикували подібних звернень. Проте архимандрит, намагаючись вплинути

⁵⁰ Volumina legum: Przedruk Zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku [1793] (Petersburg, 1859), IV: 303 [649].

⁵¹ Детальніше див. про це: Яковлева, *Руїна Гетьманщини*, 11–28.

⁵² Варіації «нового» титулування Юрія Хмельницького див. у його документах: *Універсали*, 184–189.

⁵³ Эйнгорн, *О сношениях*, 858. Наталя Яковенко, *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського* (Київ: Критика, Laurus, 2017), 52–53.

на політичний вибір Юрія, підкреслював, що наставляє його «аки бывшего ученика своего»⁵⁴.

Наразі важко з певністю сказати, коли та за яких обставин Галятовський був учителем Юрія Хмельницького. Оскільки він викладав у Києво-Могилянській академії та був її ректором, існує спокуса припустити, що саме там у нього й навчався гетьманич. Микола Петров, вказуючи, що Галятовський вів курс риторики в Академії у 1657–1658 навчальному році, був упевнений, що саме тоді там мусив би навчатися і Хмельниченко⁵⁵. Це припущення підтримується і в сучасній історіографії⁵⁶. Проте у тому-таки листі до Юрія Галятовський згадує, що отримав «великія благодетели в дому блаженной памяти отца честности твоей Богдана Хмельницкого, гетмана запорожскаго, и от твоей честности»⁵⁷. Хоч тут, безперечно, маємо простір для інтерпретацій, але на основі сказаного можна обережно припустити, що автор листа був одним із «домашніх» учителів гетьманича. Цю думку в історіографії вже висловив Юрій Мицик⁵⁸, і він же звернув мою увагу на свідчення осавула комонного полку Івана Максимовича. Той, звітуючи про свою роботу полковнику Іллі Новицькому 28 червня 1686 р., згадує про розкопки льоху в дворі Богдана Хмельницького:

На сихъ часехъ в Чигиринѣ оказалося, же копано в Хмельницкого дворѣ, в тим, що былъ под горою, где ліохъ былъ. И в тим ліоху напитки бывалы Хмельницкого. И Гелетовскии в тим же дворѣ Юрася вчивъ⁵⁹.

⁵⁴ *Акты ЮЗР*, (Санкт-Петербург, 1884), 13: 749–751.

⁵⁵ Петров, *Киевская Академия*, 27–28.

⁵⁶ Оксана Задорожна, «Студенти Київського колегіуму 1630–1650-х років», в *350-letcie Unii Hadziackiej (1658–2008)* (Warszawa, 2008), 371; Юрій Мицик, *Тиміш та Юрій Хмельницький* (Харків, Фоліо, 2012).

⁵⁷ *Акты ЮЗР*, 13: 751.

⁵⁸ Див. посилання на Юрія Мицика: Інна Чепіга, Віктор Горобець, «Галятовський, чернець ім'я Йоаникій (бл. 1620, м.н. невід. — 12.01.1688, м. Чернігів),» в *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання*, упоряд. З. І. Хижняк (Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001), 166. Згодом Мицик повторив своє спостереження у власній роботі: Юрій Мицик, «Хмельницький Юрій (у чернецтві — Гедеон; 1640 або 1641–1681),» в *Енциклопедія історії України* (Київ, Наукова думка, 2013), 10: 391–392.

⁵⁹ Національна бібліотека України ім. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 2., спр. 14413, арк. 221. Опубліковано: *З архіву останньої третини*

Ця пізня згадка про навчання гетьманича вочевидь була доволі точною, бо її мета практична — локалізувати місце, про яке йшлося. Для цього автор мусив використати відому, принаймні для адресата, інформацію. Та навіть якщо припустити, що її наведено як своєрідну «цікавинку» про гетьманський двір, яку осавул хотів повідомити полковнику, це не відміння сказаного. Адже відсутність додаткових пояснень показує, що адресат мусив розуміти контекст згадки, а це дозволяє припускати, що в козацькому старшинському колі знали про вчителювання Галятовського у «домі» Хмельницького.

Дослідникам відомі ключові моменти життєвого шляху Галятовського, до яких той не раз апелював у власних текстах⁶⁰. Серед них, однак, немає згадок про час та обставини викладання гетьманичеві. До літа 1648 р. Галятовський сам був спудеєм Києво-Могилянської академії, а після розгортання великої козацької війни повернувся додому, на Волинь. Невдовзі він подався до Куп'ятицького монастиря, де в той час ігуменом був його вчитель — Лазар Баранович. У 1650 р. того обрали ректором Академії, а згодом він запросив до неї й свого колишнього учня. У 1656–1657 навчальному році Галятовський розпочав там викладати, а наступного 1658 р. сам став ректором Академії. Отож, саме у проміжку між переїздом до Куп'ятицької обителі та початком своєї «могилянської» кар'єри Галятовський міг побувати одним із домашніх вчителів Юрія Хмельницького.

За браком джерельних свідчень точніше визначити час викладання Галятовського на гетьманському дворі неможливо, проте кілька уточнень напрошується. Так, відомо, що у 1654–1655 рр. православні монахи розійшлися з Куп'ятицького монастиря чи то через інтриги домініканців чи, як вважає Наталя Яковенко, через тотальне спустошення краю при наступі московських військ⁶¹.

XVII ст. компанійського полковника Іллі Новицького. Збірник документів, упор. Ю. А. Мицик, І. Ю. Тарасенко (Київ, 2022), 98–99.

⁶⁰ Див., огляд життєвого шляху Йоаникія Галятовського: Николай Сумцов, *Иоаникий Галятовский (К истории южнорусской литературы XVII века)* (Київ, 1884); Константин Біда, *Иоаникий Галятовський і його «Ключъ Разумьня»*. Пам'ятки української літературної мови XVII-го ст. (Рим, 1975), 1: V–XI; *Иоаникий Галятовський, Ключ розуміння*, підгот. до видання І. П. Чепіга (Київ: Наукова думка, 1985), 5–9; Чепіга, Горобець, «Галятовський», 165–167. Останню найдетальнішу біографію Галятовського див.: Яковенко, *У пошуках*, 31–60.

⁶¹ Яковенко, *У пошуках*, 37.

Однак мені вдалося натрапити на свідчення Лазаря Барановича до «москви», згідно з яким куп'ятицькі ченці, серед них і Галятовський, організовано перебралися в Київський братський монастир 1655 р. через загрозу розорення обителі коронним військом⁶², хоч, звісно, пояснення причин автор повідомлення міг сформулювати з урахуванням пріоритетів адресата. Так чи так, але повідомлення засвідчує точний час повернення Галятовського до своєї *Alma Mater*, де вже наступного навчального року він розпочне своє викладання. Сказане означає, що відвідати маєток Богдана Хмельницького він мусив десь у проміжку між 1650 та 1655 роками.

Посівши ректорство в Києво-Могилянській академії, Галятовський і далі перебував під протекцією тепер уже місцеблюстителя митрополії Лазаря Барановича. Проте в 1661 р. того змістив поставлений «московю» єпископ Мефодій — «чужий» для київського духовенства. Митрополит Діонісій Балабан, хоч не міг обійняти кафедри через підтримку «пропольських» гетьманів, домігся від Константинопольського патріарха грамоти на відлучення Мефодія від Церкви. Це давало підстави київським ієрархам, серед них і Галятовському, домагатися усунення Мефодія з місцеблюстителства задля повернення Лазаря Барановича. Вони звернулися по допомогу до наказного гетьмана Якіма Сомка⁶³, однак той програв у боротьбі за гетьманську булаву та був страчений, а позиція Мефодія зміцніла. В історіографії усталилася думка, що Галятовський у 1663 р. покинув Київ, виїхавши на підвладну Речі Посполитій територію через переслідування Мефодія. Про це писав пізніше і він сам у поясненнях царю 27 липня 1669 р⁶⁴. Разом із тим треба

⁶² РГАДА, ф. 210, Белгородский стол, д. 382, л. 63–64. Наталя Яковенко припускала, що Куп'ятицьку ікону Богоматері до Києва привіз Галятовський. Однак з документу видно, що цією справою опікувався безпосередньо Лазар Баранович. Він заздалегідь провів підготовку до переїзду ченців і потурбувався про вивезення до Братського монастиря більшості «скарбів» Куп'ятицької обителі: «А привез де он с собою в Киевъ в Брацкои мнстръ ис Купетицкого мнстры чудотворнои образ Прчстыя Бдцы со всѣмъ прикладомъ да церковного строеня кресты, и евангелия, и сосуды, и кадилы, и ризы...».

⁶³ Эйнгорн, *О сношениях*, 212–213; Карпов, *Киевская митрополия*, 61–64.

⁶⁴ РГАДА, ф. 229. оп. 1, д. 70, л. 951–953; а також перепис листа: там само, л. 956–957. Фрагмент листа опублікований в: Степан Голубев, *Киевская академия в конце XVII и начале XVIII столетий: речь произнесенная на торжественном акте Киевской духовной академии 26 сентября 1901 г.* (Київ, 1901), 31–32.

враховувати, що це пояснення було написане тоді, коли Мефодій уже перебував під слідством за підтримку антимосковського повстання Івана Брюховецького, тобто став зручною кандидатурою для обвинувачень тими київськими ієрархами, до яких у «москви» виникали питання⁶⁵. Хоч дехто з осіб, які підписали у 1663 р. лист проти Мефодія, не тільки не зазнали від нього жодних переслідувань, а й навіть прямо співпрацювали з ним, домагаючись дозволу обрати собі київського митрополита. Тож до такого роду заяв слід ставитися вкрай обережно, не абсолютизуючи ворожнечу між церковниками без додаткових джерельних свідчень.

Підтвердження конфлікту між Галятовським і Мефодієм Наталія Яковенко вбачала у листах Лазаря Барановича⁶⁶. В одному Баранович повідомляє втішні новини «ректору ківському», який знаходився у «скорби», а в інших дякує за допомогу у вирішенні його справ архимандриту Києво-Печерської Лаври Інокентію Гізелю та ігумену Никольського монастиря Олексію Туру⁶⁷. Проте через брак точного датування та імені ректора, який потрапив у скруту, публікатори цих листів не визначили, про кого йшлося, вказуючи на трьох можливих кандидатів — Йоаникія Галятовського, Мелетія (Михайла) Дзика та Варлама Ясинського⁶⁸. У сповненому біблійними цитатами листі Баранович, серед іншого, згадує цілком конкретну деталь: «Къ боярину послана грамота, дающая слуху честнаго отца ректора радость и веселіе. Избавитель избавиль его отъ клеветы. Клеветника приказано доставить въ Москву»⁶⁹. На основі цієї згадки Яковенко припускає, що листи можна було б віднести на 1668 р., коли єпископа Мефодія заарештували та відправили до Москви. Однак якщо під «отцем ректором» Баранович мав на увазі Галятовського, то виникає кілька питань. По-перше, незрозуміло, про яку «клевету» йшлося. Адже якщо донос дійсно існував і створював проблеми для Галятовського, то той мав би пригадати його у зверненні до царя, де фактично звинувачував Мефодія у тому, що виїхав з Києва, проте

⁶⁵ Див, наприклад, свідчення ігуменів київських монастирів проти Мефодія в 1668 р.: *Акты ЮЗР*, 7: 68–84.

⁶⁶ Яковенко, *У пошуках*, 44–45.

⁶⁷ *Письма преосвященнаго Лазаря Барановича с примечаниями*, изд. 2 (Чернигов, 1865), 32–36.

⁶⁸ Там само, 32–33 (прим. 27).

⁶⁹ Там само, 34.

звинувачення звелось до того, що Мефодій «зело меня оскорбилъ и гонилъ»⁷⁰ — без згадки про «клевету». По-друге, якщо боярин уже в 1668 р. отримав грамоту з виправданням Галятовського, то навіщо йому було через рік звертатися до царя, прохаючи «прощення», яке на той час уже стало доконаним фактом. Свого часу Віталій Ейнгорн писав, що в листах Барановича йшлося про Михайла Дзика⁷¹. Натомість серед нещодавніх досліджень виглядає цілком аргументованим припущення Ярослава Затилюка, що під «ректором» у згаданих листах слід розуміти Варлама Ясинського⁷².

Серед наклепів на «честнаго» ректора, що їх дослідники пов'язували зі згадкою Барановича, особливу увагу привертають доноси ченця Межигірського монастиря Анатолія про зраду царя представниками київського духовенства⁷³. Наврядчи це була саме та «клевета», про яку писав Баранович, однак вона цікава тим, що зображала «зрадниками» царя одразу і Мефодія, і Галятовського, і багатьох інших київських ієрархів. Вважають, що перший донос у червні 1665 р. був інспірований гетьманом Іваном Брюховецьким з метою зменшити політичний вплив церковників⁷⁴, однак Мефодій зумів переконати московський двір у злих намірах Анатолія, і того невдовзі відправили в Кирило-Білозерський монастир. У березні 1666 р. з цього монастиря до Москви прибув чернець Варфоломій, який повторив звинувачення⁷⁵, проте й тоді на них не звернули

⁷⁰ РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 70, л. 951.

⁷¹ Ейнгорн, *О сношениях*, 347.

⁷² Ярослав Затилюк, «Винайдення» могилянської святині: найдавніші відомості про Києво-Братську ікону Богородиці та їхні контексти,» в *Шлях у чотири століття: матеріали Міжнародної наукової конференції "AD Fontes — до джерел" до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії, 12–14 жовтня 2015 року*, наук. ред. Н. Яковенко; упоряд. Н. Шліхта (Київ, 2016), 93–94.

⁷³ Ейнгорн, *О сношениях*, 347; Карпов, *Киевская митрополия*, 150–151.

⁷⁴ Ейнгорн, *О сношениях*, 281, 294, 345 Карпов, *Киевская митрополия*, 141–143.

⁷⁵ Ейнгорн, *О сношениях*, 345–346. Упорядники видання *Хроніки Софоновича, Юрій Мицик та Володимир Кравченко*. вказували, що свідчення Варфоломія знаходяться у: РГАДА, ф. 27, 1666, № 541. На жаль це посилання не вдалося перевірити. Див.: *Феодосій Софонович, Хроніка з літописців стародавніх*, підгот. тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицик, В. М. Кравченко (Київ, Наукова думка, 1992), 46 (примітка 71).

уваги. Вдруге Анатолій написав донос, повернувшись до Києва у січні 1669 р⁷⁶., однак наведена тут позитивна оцінка діяльності Брюховецького після піднесеного ним антимосковського повстання та наглої смерті виглядала, м'яко кажучи, недоречною. Про ігумена Братського монастиря Анатолій писав таке:

Воевода Чадаевъ посилалъ игумена старшого Кіевского Братского зъ грамотами до гетмана Хмелницкого молодого, и тотъ игумень изми- ниль, не возвратився и въ Литвѣ живъ два года; и какъ Хмелницкого взяли въ Литву, и тотъ игумень прихаль въ Кіевъ и переидналъ дарами воеводу, чтобы на Москву не слалъ; и воевода игументство ему далъ, и поживъ годъ, и разсмотрѣвши въ Кіевѣ и казны взявъ монастирской пятьдесятъ тысячъ, и вбѣжалъ до короля; и какъ король приходилъ подъ Кіевъ, и тотъ игумень съ королемъ бувъ и кормы зъ монастиря съ Кіева возили до города Бѣлой Церкви и лошади кормили въ монастирской отчини подъ Кіевомъ⁷⁷.

Нагромадження неточностей в оповіді переплетено з чутками, а імені ігумена навіть не наведено. Проте згадка про зустріч із королем у Білій Церкві впевнено вказує на Йоникія Галятовського. Добре відомо, що 8 листопада 1663 р., під час зупинки Яна Казимира у поході «*dla uspokoienia Woyska Zaporożkiego*», Галятовський провів у Білій Церкві диспут із єзуїтом Адріаном Пекарським, проповідником короля⁷⁸. Звісно, деталям доносу довіряти не варто. Наприклад, згадка про виїзд ігумена Братського монастиря з Києва до «зустрічі» з монархом та перебування у «Литві» протягом двох років виглядає абсолютно неймовірною. Адже відомо, що в цей час ректор опікувався справами Київської Академії. Проте таку неточність можна пояснити плутаниною в послідовності оповіді. Якщо виходити з того, що Галятовський залишив Київ у 1663 р., то у 1665 р., коли було складено перший варіант доносу якраз минало згаданих у ньому два роки. Непевною видається й згадка про таємну місію від Чаадаєва, про яку Галятовський мусив би згадати у своїх поясненнях царю 1669 р. Та показово, що переказані в доносі чутки пов'язували ігумена із Юрієм Хмельницьким. Зважаючи на це,

⁷⁶ *Акты ЮЗР*, 8: 15–20. Згідно з посиланням публікаторів, документ зберігається в: РГАДА, ф. 124, оп. 3, д. 181.

⁷⁷ *Акты ЮЗР*, 8: 18.

⁷⁸ *Самійло Величко, «Літопис»*, 351.

можливо не варто зводити причину від'їзду Галятовського з Києва виключно до конфлікту з Мефодієм, адже не виключено, що за цим стояв ширший комплекс причин.

Після помітного представлення себе у Білій Церкві Галятовський міг розраховувати на більші перспективи в Речі Посполитій, аніж у Києві, де його покровитель Лазар Баранович поступився впливовістю новому місцезбудителю. Галятовський, без сумніву, пишався своїм виступом під час диспуту в Білій Церкві, й згодом опублікував його у 1676 р. спільно зі своєю працею «Скарбница потребная...»⁷⁹. Завдяки цьому відомо, що диспут відбувся на учті, організованій луцьким єпископом і великим коронним канцлером Миколаєм Пражмовським. Серед гостей, окрім короля, були присутні найвищі церковні ієрархи:

...ocięc Gedeon Chmielnicki, czerniec, wedle tego siedział, za stołem, Adam Zeliborski, nominat episkop Lwowski, potym ocięc Antoni Winnicki, episkop Przemislski, wedle tego Joanicusz Galatowski, rektor Kyiowski, je msc xiądz kanclerz pred stołem. Wedle niego pan Wulf, generał nad woyskiem niemieckim, siedział. Izba xiezy, pułkownikow, rotmistrzow, kapitanow, y roznego rycerstwa pełna była. Potym przyszedł xiądz Hadryian Piekarski, jezuita, kaznodzieia krolewski, y siadł przed stołem, prosto przeciw oycu rektorowi, mówiąc: „Są wschodni oycowie, niech będą y zachodni”⁸⁰.

На той час Юрій Хмельницький вже склав булаву, прийнявши постриг під іменем Гедеон. Припускають, що він був в складі делегації, на прохання якої король надав привілей на Київську митрополію Йосифу Тукальському⁸¹. Поруч із колишнім гетьманом тут були присутні й найвищі православні ієрархи Речі Посполитої, які просили такий самий привілей для Антонія Вінницького⁸², що король

⁷⁹ Яковенко, *У пошуках*, 70–71. Вочевидь мав місце також невеликий окреми тираж «Білоцерківської розмови»: там само, 89.

⁸⁰ Самійло Величко, «Літопис», 351.

⁸¹ Див, наприклад: Борис Флоря, «Митрополит Иосиф (Тукальский) и судьбы православия в Восточной Европе в XVIII веке», *Вестник церковной истории* 1/2 (13/14) (2009): 127. Однак документ, на який посилається дослідник, не містить згадок про безпосередню участь Юрія Хмельницького у зверненні до короля за привілеєм для Тукальського, пор.: *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам* (Минск, 1848), 290–293.

⁸² *Собрание древних грамот*, 286–287.

теж задовольнив⁸³. Так чи так, Галятовський опинився у компанії впливових церковних діячів, на чію підтримку розраховував.

За спостереженнями Наталі Яковенко, Галятовський упродовж 1663–1664 рр. спершу подорожував «родинним» краєм Волині та Полісся, а далі приїхав до Львова, де перебував більш-менш до 1666 р⁸⁴. У Львові йому протегував Атанасій Желіборський, якому автор присвятив збірку проповідей «Ключ разуменія» 1665 р. Однак після смерті благодійника Галятовський вдруге рушає в мандри по Галичині, а згодом Білорусі, аж доки в 1668–1669 рр. за слушної нагоди повертається на підконтрольні московському царю землі під опіку свого вчителя Лазаря Барановича⁸⁵. Про його контакти в цей час зі своїм колишнім учнем Юрієм Хмельницьким майже нічого не відомо. Після того, як гетьманич віддав булаву, увага до його особи в повідомленнях останніх новин суттєво зменшилася. До сьогодні навіть дискутують, де та за яких обставин він став ченцем, а згодом і архимандритом. Суперечливі свідчення вказують, що це могло статися в одному з київських монастирів⁸⁶, Лубенському монастирі, «Мошнинській пустині»⁸⁷, загадковому «Жиждигорському» монастирі⁸⁸, Новоскитському монастирі в Чигирині⁸⁹, або котромусь із монастирів біля Корсуня та Сміли — Ірдинському чи Свято-Онуфріївському⁹⁰. Разом із тим, у згаданому вище листі від 4 грудня 1678 р. із закликом полишити політику та повернутися до чернечого життя, Йоаникій Галятовський називав свого учня:

⁸³ Там само, 287–290

⁸⁴ Яковенко, *У пошуках*, 39–42.

⁸⁵ Там само, 42–44.

⁸⁶ Самійло Величко, *«Літопис»*, 345.

⁸⁷ *История Русов или Малой России* (Москва, 1846), 156.

⁸⁸ *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1869), 6: 244; РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1667, д. 15, л. 5.

⁸⁹ *Акты ЮЗР*, 7: 366.

⁹⁰ В основі такого роду припущень лежать відкриті до інтерпретації згадки про те, що Юрій Хмельницький постригся в ченці біля Корсуня: *Акты ЮЗР*, 6: 64–65; *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе*, авт. предисл. В. Б. Антоновича (Киев, 1888), 192; *Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским* (Киев, 1856), 1: 29; *Historya państwa*, 2: 189–190.

«отче архимандрите Жидичинській»⁹¹. Таке саме свідчення містить і «літопис Самовидця»⁹², що не пройшло повз увагу декого з істориків⁹³. Проте якщо інформації Самовидця викликають сумнів, то про лист Галятовського цього не скажеш, адже автор мав на меті завоювати довіру адресата, переконуючи його відступитися від своїх планів. Більш того, Жидичинський монастир був добре відомий Галятовському, адже після диспуту в Білій Церкві він наприкінці 1663 — на початку 1664 рр. подорожував цими теренами, причому саме в цьому монастирі деякий час перебувала Холмська ікона Божої матері, чуда якої описав Яків Суша у 1646 р.⁹⁴ Галятовський широко використав цю працю, укладаючи власну збірку чуд Богородиці «Небо Новое» 1665 р.⁹⁵. Тож йому, безперечно, було добре відомо, що Жидичинський монастир належав Унійній Церкві, а його архимандритом, принаймні в жовтні 1663 р., був той-таки Яків Суша⁹⁶.

Валерій Ластовський, який детально розглянув обставини переходу в чернецтво Юрія Хмельницького, відкидав Жидичинський монастир як вірогідне місце постригу гетьмана через його віддаленість, схильючись до варіанту з Корсунем⁹⁷. Водночас науковець припускав, що митрополит Діонісій Балабан номінував Хмельницького на Жидичинську архимандрію з прицілом на те, щоб той повернув монастир від уніатів Православній Церкві. Навіть вибір чернечого імені «Гедеон» міг бути невинуватим, адже один із попередніх жидичинських архимандритів звався так само — Гедеон Балабан. Більш того, ще тримаючи булаву Юрій Хмельницький просив ко-

⁹¹ *Акты ЮЗР*, 13: 749–751.

⁹² *Літопис Самовидця*, 128.

⁹³ Каменский, *История*, 2: 57; Маркевич, *История*, 72; Аскоченский, *Киев с древнейшим*, 189; *Памятники* (Киев: В Унив. тип., 1859), 4: IX–X.

⁹⁴ Jakub Susza, *Phoenix redivivus albo obraz starożytny Chelmskiej Panny u Matki Przenajświętszej sławą cudownych swoich dzieł ożyły* (Zamość, 1646).

⁹⁵ Пряме посилання Галятовського на працю Якова Суші див.: Іоаникій Галятовський, *Ключ*, 295 (арк. 73 зв. — 74).

⁹⁶ У жовтні 1663 р. Яків Суша представляв себе як «episkop Chelmski u Belzski, archimandrita Zydyczynski». Див., наприклад, його лист: Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 2071, оп. 1, спр. 146. арк. 1.

⁹⁷ Валерій Ластовський, «Чернецтво Юрія Хмельницького», *Генеза* 1 (11) (2006): 65.

роля повернути православним цю та кілька інших архимандрій⁹⁸. Таке сміливе припущення, безперечно, ще потребує детального вивчення, проте оминати увагою свідчення Галятовського не варто, адже він знав, про що писав.

Контакти вчителя з учнем, вочевидь, були відомі й по інший бік Дніпра. Повернувшись на підконтрольні царю українські землі, Галятовський швидко став одним із найпомітніших церковних ієрархів. У 1669 р. Лазар Баранович поставив його архимандритом Успенського Єлецького монастиря⁹⁹; він був присутній у Козацькій Діброві при обранні 1672 р. Самойловича на гетьманство¹⁰⁰, а пізніше гетьман надав кошти на ремонт Єлецької обителі. У 1676 р. Галятовський опублікував пишну присвяту йому як благодійнику в своїй збірці проповідей «Скарбниця потребная...»¹⁰¹, причому примірник збірки містився в описі особистих речей гетьмана¹⁰². Невідомо, чи гетьман був причетним до повторного видання збірки в конволюті з «Білоцерківською розмовою», де містилася згадка про присутність на диспуті Юрія Хмельницького¹⁰³, проте виключати такої можливості не варто. Так чи так, але Самойлович вочевидь знав про те, що Галятовський навчав Хмельниченка, адже, як показує згаданий вище лист Івана Максимовича про розкопки на гетьманському дворі, ця інформація не була секретом. У зверненні до свого учня 1678 р. із закликом облишити політичні амбіції Галятовський пише, що гетьман Іван Самойлович готовий гарантувати для Юрія безпеку¹⁰⁴. Беручи це до уваги, Наталя Яковенко слушно припускає, що автор написав цього листа за дорученням гетьмана¹⁰⁵, щоб скористатися архимандритом як агентом впливу.

⁹⁸ «Реестр козацких дел в Польской Метрике в Санкт-Петербурге при 3-м департаменте сената, в листе с надписью “Kozackie”,» *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских* IV, отд. V, (1861): 14.

⁹⁹ РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 70, л. 102–107 об., 951–959.

¹⁰⁰ *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1877), 9: 953.

¹⁰¹ Иоанникий Галятовский, *Скарбниця потребная и пожитечная всему свету* (Новгород-Северский, 1676).

¹⁰² «Опись движимого имущества, принадлежащего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям Григорию и Якову», *Русская историческая библиотека* 8 (1884): 1197.

¹⁰³ Яковенко, *У пошуках*, 70–71.

¹⁰⁴ *Акты ЮЗР*, 13: 749–751.

¹⁰⁵ Яковенко, *У пошуках*, 53.

Безперечно, ймовірні зв'язки Галятовського з Юрієм Хмельницьким потребують подальшого вивчення, та вже зараз можна зробити кілька висновків. По-перше, Галятовський навчав Юрія у гетьманському маєтку ще до викладання у Києво-Могилянській академії, десь між 1650 та 1655 роками. По-друге, у 1663 р вони перетиналися в Білій Церкві на поважному диспуті, тож Галятовський знав про долю свого учня після складання ним гетьманських повноважень. По-третє, через Галятовського на політичний вибір Юрія спробував вплинути гетьман Іван Самойлович, хоч це й не дало бажаного результату.

Іларіон Добродіяшко

Чернець «печерський» Іларіон Добродіяшко був менш помітною постаттю в церковному житті ранньомодерної України, як Йоанікій Галятовський. Та, хоч свідчень про нього збереглося небагато, вони доволі промовисті. В листопаді 1656 р. його згадував Олешко Мисков, який прибув від московського царя та воєводи Андрія Бутурліна до Богдана Хмельницького в Чигирин з листом. Перебуваючи там, він «о всемъ провѣдываль у всякихъ людей» та, зокрема, зауважував:

И сказываль мнѣ въ Чигиринѣ Печерского монастыря старецъ Иларіонъ Добродіяшко, который учитъ гетманского сына по Латини, что гетман и писарь послалъ посланцовъ своихъ къ Свейскому королю, чтобъ онъ былъ съ нимъ въ пріязни; а съ Крымскимъ де ханомъ и съ Молдавскимъ и съ Мутьянскимъ владѣтели и съ Рокоцымъ, Венгерскимъ княземъ, договоръ учиненъ и межъ себя присягали, что быть въ соединеннѣ...¹⁰⁶.

Записка Мискова в деталях описує політичні ігри та плани Чигиринського двору, які йшли врозріз із інтересами «москви». З тексту важко судити, чи автор дізнався про це від Добродіяшка, чи у нього були й інші інформатори, хоч прямо він посилається лише на слова цього вчителя. Юрій Мицик негативно оцінив таку відвертість «доброхота», який прагнув подати «сигнал» про діяльність гетьмана царю¹⁰⁷. Якщо поглянути на це з точки зору секретів міжнародної

¹⁰⁶ *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1861), 3: 549.

¹⁰⁷ Юрій Мицик, *Гетьман Іван Виговський* (Київ, Вид. дім, «КМ Академія», 2004), 35.

політики гетьманського двору, то обізнаність домашнього вчителя викликає питання, але не виключено, що в його повідомленні не було секрету і що воно виражало поширені чутки та домисли.

Важливо звернути увагу, що вчителювання Добродіяшка в Чигирині зафіксовано під 1656 р., тобто за рік потому, як Йоаникій Галятовський переїхав до Києва і почав викладати в Києво-Могилянській академії. Цікаво також, що він був «старцем» Києво-Печерського монастиря, архимандритом якого тоді, після смерті Йосифа Тризни, став Інокентій Гізель. Оскільки той мав приязні взаємини з Лазарем Барановичем, та й сам раніше був ректором Академії, можна припустити, що, залишаючи Галятовського в Києві для викладання, саме вони запропонували нового вчителя гетьманському дворові. Важко судити, чи Добродіяшко продовжував викладання після смерті Богдана Хмельницького, але коли Юрія обрали на гетьманство, це напевне припинилося, і вчитель повернувся до монастиря. Принаймні 12 жовтня 1663 р., у чолобитній до царя Іларіон підписався як «негодной бгомалець Печерской», проте тут-таки він нарікає, що його з Лаври вигнали, але місцєблюститель Київської митрополії єпископ Мефодій надав йому прихисток у Софійському монастирі¹⁰⁸:

...мена изъ мнстра Печерского выгната, его млсть [Мефодій], ако пастыр побожныи, изволил ненадобног[о] до себя принат. І на мена, негодного, бью челом, изволь, вша црскаа пресвѣтлаа млсть, млсрдое око імѣть. А а при вашей млсти црскои умирать готовъ у Свтои Софиі¹⁰⁹.

Якби Іларіон раніше контактував з Мефодієм, той, скоріш за все, використав би його для налагодження зв'язку із Юрієм Хмельницьким подібно до того, як він намагався це зробити за допомоги згаданого на початку статті Гавриїла Олешковича. Віталій Ейнгорн вказував, що архимандрит Печерського монастиря Інокентій Гізель також підтримував зв'язок з Юрасем¹¹⁰, однак чи до цієї справи

¹⁰⁸ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1663, д. 8. л. 33–35. Документ опубліковано: *Акты ЮЗР* (Санкт-Петербург, 1867), 5: 183–184;

¹⁰⁹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1663, д. 8. л. 35.

¹¹⁰ Эйнгорн, *О сношениях*, 164–165. Висновок про зв'язок Гізеля з Юрієм Хмельницьким автор зробив на основі звернення царя до архимандрита з проханням посприяти місії Теофіла Бобровича 1661 р. у налагодження контакту

було залучено когось із монахів, невідомо. Коли ж Добродіяшко потрапив у 1663 р. під вплив Мефодія, то булава вже перейшла до Павла Тетері, а відтак, відпала й потреба політичного впливу на Юрія Хмельницького. Тому, як можна припустити, Добродіяшко після викладання та до свого «вигнання» без значних конфліктів перебував у Печерському монастирі, не підтримуючи контактів з Мефодієм. Згодом місцеблюститель залучив його до реалізації планів із відновлення Софійського собору¹¹¹. У щойно згаданому листі Іларіон просив царя допомогти в цій справі Мефодію, вихваляючи єпископа та порівнюючи його з Петром Могилою. У позитивному ключі згадано також гетьмана Івана Брюховецького та призначеного віднедавна київським воєводою Івана Чаадаєва. Натомість про свого колишнього учня Добродіяшко пише вкрай негативно як про одного з тих, хто відступився від московської протекції:

Поломали б шеи Выговскіи и Хмелницкіи, и тотарова за неправду свою. Тѣ изнемогоша и падоша, а Бгъ на ихъ мѣста Методиуша побудилъ на задержаніа в гсдрства вшеи црскою млсти народу ншего. «От единого разумна веселитса град», — мовит Сирахъ. Даи Бже, такихъ в Полши было¹¹².

Як видно, автор вважав за означенням доброю справою об'єднання «нашого» народу під монаршою рукою. За це він вихваляв Мефодія та, посилаючись на «Книгу Премудрості Ісуса, Сина Сираха» [16:5]¹¹³, висловлював надію, що розпочате Мефодієм буде продовжено. «Книгу Сираха» вважали за неканонічну в Православній Церкві та второканонічну в Католицькій, проте її читання сприймали як корисне, тож представники київського духовенства

з гетьманом: РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1661, д. 21, л. 5. Однак у чому саме мала полягати роль Гізеля, з документу судити важко.

¹¹¹ Про цей аспект діяльності єпископа Мефодія детальніше див.: Сергій Багро, «Відновлення Софії Київської єпископом Методієм: суперечності у свідченнях джерел», *Byzantinoucrainica* 1 (2022): 64–79.

¹¹² РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1663, д. 8. л. 34.

¹¹³ Існують різночитання цього фрагменту з «Книги Сираха» через переклади різними мовами. Наведена в джерелі цитата ближча до грецького та церковнослов'янського варіанту: «Отъ единого бо разумна населитса град». Див.: *Книга премудрости Иисуса сына Сирахова: Введение, перевод и объяснение по еврейскому тексту и древним переводам А. П. Рождественский* (Санкт-Петербург, 1911), 256 (прим. 5–6).

неодноразово апелювали до книги у власних текстах¹¹⁴. Таке посилання у зверненні до ортодоксального царя є доволі несподіваним, і вкупі з панегіричними акцентами тексту до певної міри висвітлює інтелектуальний бекграунд автора. Не менше уваги привертає й мова листа. Зазвичай при контактах із «москвою» церковні діячі писали церковнослов'янською, чи принаймні насичували текст церковнослов'янськими. Однак на початку збереженої копії прохання Добродіяшка відмічено, що це «перевод с листа полского писма»¹¹⁵. Вибір польської мови навіть у зверненні до московського правителя дозволяє припускати, що вона була для автора звичнішою у конструюванні риторичних текстів. Тобто, попри лояльність, Добродіяшко залишався типовим представником київського духовенства, не надто заангажованим у промосковський політичний дискурс. Це дозволяє запідозрити, що відомі дослідникам джерельні свідчення, найімовірніше, не вповні репрезентують його політичний світогляд. Адже показна відданість «москві» та різка критика Юрія Хмельницького суміщалися у нього з очевидним інтелектуальним бекграундом річпосполитського освітнього простору.

Не виключено й те, що скупість згадок про Добродіяшка зумовлювалася його малою політичною активністю. Скоріш за все, між 1657–1663 роками він спокійно перебував у Печерському монастирі, й лише після того, як його звідти «вигнали», вирішив скористатися політичною кон'юктурою в пошуках нового місця та нового покровителя. Опосередковано це пояснює, чому нам нічого невідомо про його контакти зі своїм колишнім учнем, хоч «москва» й пробувала налагодити з ним зв'язок через архимандрита Печерського монастиря Інокентія Гізеля, який вочевидь знав, що серед монахів Лаври є колишній учитель гетьмана. Не скористався з впливу на Добродіяшка і єпископ Мефодій, оскільки отримав таку можливість лише тоді, коли Юрій Хмельницький вже склав булаву. Водночас

¹¹⁴ Див., наприклад, прямі посилання на «Книгу Сираха» у творах Йоаникія Галятовського: «Ключ разуміня»: *Іоаникій Галятовський, Ключ*, 59 (арк. 5 зв.), 82 (арк. 26), 100 (арк. 61), 112–113 (арк. 128зв.), 139 (арк. 360), 140 (арк. 379), 149 (арк. 401), 153 (арк. 406зв.), 165 (арк. 455), 183 (арк. 487); «Наука албо способ зложеня казаня»: там само, 218 (арк. 517), 222 (арк. 520зв.), 226 (арк. 523); «Гріхи розмаїтїі»: там само, 372 (арк. 1), 378 (арк. 11), 386 (арк. 28); «Души», Там само, 436 (арк. 44зв.)

¹¹⁵ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1663, д. 8. л. 33.

варто пам'ятати, що нові джерельні знахідки можуть скоригувати запропоновані тут спостереження.

Гавриїл Олешкович

Згадана на початку статті спроба єпископа Мефодія використати для контакту з Юрієм Хмельницьким намісника Софійського монастиря Гавриїла Олешковича вказує на нього як на ще одного вчителя гетьманича. Щоправда, тут не зазначається ані час, ані місце навчання — лише згадка про те, що Олешкович «грамоте учил» Юрія¹¹⁶. З одного боку, такий вислів можна розуміти як позначення навчального процесу в цілому, з другого — як отримання базових умінь читання і письма. Зважаючи на те, що нам відомо про викладання Галятовського та Добродіяшка, другий варіант видається імовірнішим, тобто Олешкович скоріш за все був «першим» або одним із перших учителів гетьманського сина.

Про початок кар'єри Олешковича наразі практично нічого невідомо, тому гіпотетичні судження про неї можна буде суттєво скоригувати після нових джерельних знахідок, але наразі зроблю кілька припущень щодо майбутніх напрямків дослідження. Так, передусім варто врахувати те, що Лазар Баранович згадував про Олешковича у листі до царя 1661 р. як про «намѣстника моего бывшего Софѣискаго»¹¹⁷, а згодом зробив його своєю довіреною особою в Чернігові. Це дозволяє припустити, що саме Баранович, як місцєблюститель митрополії, сприяв поставленню «своєї людини» на чолі кафедрального монастиря, отож їх обох мусило щось пов'язувати раніше. Зважаючи на викладацьку діяльність Олешковича, не виключено, що це могла бути Києво-Могилянська академія, а якщо він навчався чи викладав тут, то міг би стати і наставником Юрія Хмельницького в Академії. Саме в такій ролі, серед побіжних згадок, його зобразив, зокрема, Віктор Горобець¹¹⁸. Однак ця інтерпретація спирається на історіографічний стереотип

¹¹⁶ Там само, ф. 229, оп. 1, д. 77, л. 60.

¹¹⁷ Там само, л. 66.

¹¹⁸ Горобець, *Еліта*, 351; його ж, «“Чорна рада”», 85; його ж, «*Волимо царя східного...*», 231.

щодо навчання гетьманича в Києві, але, як було вже показано, достовірних свідчень, які б це підтвердили, наразі немає. Ба більше, приклад Йоаникія Галятовського показує, що саме по собі викладання в Академії не конче стосувалося гетьманського сина, вже не кажучи про те, що Барановича могли зблизити з Олешковичем інші обставини.

Разом із тим, «стиль життя» річпосполитської шляхти, якого дотримувався Богдан Хмельницький, дозволяє припустити, що Олешкович, як і його наступники, працював безпосередньо в гетьманському маєтку. Адже початкову освіту діти шляхетських родин зазвичай отримували вдома, а вже потім поглиблювали її в навчальних закладах. Магнати Речі Посполитої мали змогу навіть утримувати вчителів для дітей при власних дворах¹¹⁹, а організація двору козацьких гетьманів, хоч і зі своїми особливостями, взорувалася на магнатський приклад¹²⁰. Саме Богдан Хмельницький заклав початок такому наслідуванню, що згодом поглиблювалося. Гетьман переосмислив власну статусну роль у Речі Посполитій, а відтак і плани щодо своїх дітей після військових кампаній 1648–1649 рр. Малоімовірно, щоб він переймався освітою малолітнього сина до та на початку свого виступу, коли Юрію виповнилося лише сім років¹²¹. Однак відомо, що після того, як ситуація стала більш контро-

¹¹⁹ Див., наприклад, згадки про організацію домашньої освіти та вчителів-вихователів на дворі Радзивилів: Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła: (1585–1640): mechanizmy patronatu* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001), 174–175, 269–277.

¹²⁰ Про слуг гетьманського двору та особливості його облаштування див. доробок Ольги Васильєвої, наприклад: Ольга Васильєва «Стрільці в структурі козацького стану (друга половина XVII–XVIII ст.),» *Гілея* 52 (2011): 185–191; її ж, «Гетьманські дворяни й слуги наприкінці XVII — у першій третині XVIII ст.: порівняльний аналіз,» *Гілея* 66 (2012): 44–49; її ж, «Палубничі та конюшеві гетьманського двору (друга половина XVII — перша третина XVIII ст.),» *Сіверицина в історії України: Зб. наук. праць* 5 (2012): 165–167; її ж, «Формування традиції придворного бенкету в Гетьманщині (друга половина XVII — перша третина XVIII ст.),» в *Повсякдення ранньомодерної України* (Київ, 2013), 2: 57–68.

¹²¹ Вік Юрія Хмельницького вираховується завдяки згадці Федора Коробки, який повідомляв «москву», що тому виповнилося 16 років у 1657 р., коли батько через хворобу передав йому булаву: РГАДА, ф. 229, оп.1, д.21. л. 14. Менш переконливим виглядає свідчення Веспасіана Коховсько про те, що Юрію

льованою, гетьман зініціював шлюб свого сина Тимоша із дочкою молдавського господаря Розандою, чия старша сестра Марія була дружиною Януша Радзивила. Такий крок яскраво виопуклює нові перспективи, що їх гетьман побачив для себе і своїх дітей у річпосполитській спільноті. Змінивши долю старшого сина, батько вочевидь мав потурбуватися і про молодшого, давши йому освіту, яку отримували діти заможних шляхетських чи магнатських родин. Так чи так, але свідчення про перебування Галятовського та Добродіяшка на гетьманському дворі доволі красномовні. Отож схожу ситуацію правомірно припускати й для Олешковича. Не виключено, що Юрій Хмельницький міг би продовжити навчання в освітніх закладах вищого рангу, проте в 1656 р. у нього ще був домашнім учителем Іларіон Добродіяшко, а далі гетьман, через погіршення здоров'я, почав активно залучати сина до військових справ з метою передачі влади.

Схоже, що Олешкович, як і решта вчителів гетьманича, був монахом. Опосередковано на це знову-таки вказує його тісний зв'язок із Лазарем Барановичем та, можливо, з Києво-Могилянською академією. Для того, щоб стати вчителем при гетьманському дворі, належало мати хороші рекомендації, і їх логічно міг надати своєму «протеже» як монахові ректор Академії.

Безперечно, Олешкович легко знаходив спільну мову з різними людьми. Місію переговорів із Юрієм Хмельницьким перед ним поставив єпископ Мефодій, фактично прямий конкурент його попереднього покровителя Лазаря Барановича у боротьбі за пост місцеблюстителя Київської митрополії. Він вочевидь прихильно ставився до Олешковича: як зазначає Віталій Ейнгорн, Мефодій, очоливши митрополію, не надто довіряв ігуменам монастирів, а в своїй політичній діяльності продовжував «користуватися послугами» протопопів; його взаємини з Олешковичем Ейнгорн називає винятком, вважаючи, що Мефодій знайшов спільну мову із софійським намісником, оскільки «Софійській монастир былъ резиденціей митрополита, а потому и блюстителя»¹²². Однак таке пояснення виглядає дещо тенденційним, адже Баранович, незважаючи на рішучість своїх прибічників, сам відмовився від пря-

виповнилося 20 років уже на час Слободищенської битви 1660 р.: Kochowski, *Annalium* (Cracovia, 1683), VI: 482.

¹²² Ейнгорн, *О сношениях*, 163.

мої конфронтації з опонентом, тож і Олешковичу не було сенсу вступати в протиборство. Важливо нагадати, що, співпрацюючи з Мефодієм, Олешкович не відмовився від лояльності до Лазаря Барановича. В «допросе» Посольського приказу 19 серпня 1661 р., де намісник Софійського монастиря власне і розповів про намір місцеблюстителя сконтактуватися із Юрієм Хмельницьким, він зазначав, що «прислали де ево к великому гсдрю Мефодію, епископъ мстиславскій и оршанскій, да черниговскои епископъ Боронович»¹²³. Зі свідчень намісника видно, що, виїхавши з Києва, він прибув до Новгород-Сіверського, де зустрівся зі своїм покровителем, дізнався головні політичні новини та отримав від нього завдання просити в царя коштів на відбудову Чернігівського кафедрального храму: «Да ему ж де приказал черниговскои епископ бити челомъ великому гсдрю о црковномъ строенъе»¹²⁴. Пункти цієї чолобитної та лист від Барановича Олешкович привіз з собою¹²⁵.

Чернігівський архієпископ укотре проявив себе як майстерний стратег, підкреслюючи смирення перед царською волею, яка зменшила його управлінські повноваження в митрополії, та наголошуючи на безболісній передачі кафедри Мефодію. Водночас він висловив бажання «в Чернигове воздвигнути престол епископії моеи Свтыхъ Стратотерпецъ Хрствых и чудотворцов кнзеи руских Глѣба и Бориса»¹²⁶. Цар, компенсуючи «відставку» впливового та лояльного ієрарха, повністю задовольнив привезене Олешковичем чолобиття, надав тисячу золотих на купівлю двору для єпископа, а також кошти «о црковномъ де строеніи і о книгах, і о ризах, і о сосудѣх црковных, і о паникадилѣ, и о иных надобных потребах ко украше нию црковному; да о ризах же свтльских себѣ и о митрѣ, и о иконѣ Стратотерпцов Хрстовых Бориса и Глѣба, и о иных, и о иконахъ»¹²⁷. Тобто Олешкович цілком виконав місію, покладену на нього Лазарем Барановичем.

Водночас про реалізацію планів Мефодія щодо софійського намісника достеменно нічого невідомо. Ейнгорн припускав, що

¹²³ РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 77, л. 58.

¹²⁴ Там само, л. 63.

¹²⁵ Там само, л. 72 (оригінал), 73–74 (список московських канцеляристів).

¹²⁶ Там само, л. 66.

¹²⁷ Там само, л. 75–76.

в Москві, скоріш за все, скористалися можливістю «возобновить сношенія» з Юрієм Хмельницьким¹²⁸, паралельно пробуючи підступитися до нього через дядька Якіма Сомка, архимандрита Києво-Печерської Лаври Інокентія Гізеля та шляхтича Феофіла Бобровича. Про загальну неуспішність цих спроб можна судити з того, що гетьман так і не змінив свого протектора. Як Юрій Хмельницький прийняв свого колишнього вчителя, невідомо. Та вочевидь, ні сказане ним, ні привезені грамоти не були сильнішими за політичні обставини моменту. У вже згаданому доносі ченця Межигірського монастиря Анатолія долю Олешковича описано так:

И как Шеремет пошел с Киева против Литвы, и наместник Киевский митрополитий Софейский, согласившись с дьяконом того ж монастыря Софии, набрали казны монастырской и выпросили двое лошадей в рохмистра Колычева и выпросилися помолитися въ монастырь Печерский, и бывши в архимандрита, изменили, убижали въ Литву до митрополита змѣнника, и о всем известили змѣнником, какъ Шеремет пошел съ Киева, и как много силы, и что ся дѣлает в Киевѣ в городѣ. И за тыи вѣсти того намѣсника жаловали змѣнники, дали монастырь в Каневѣ и все годы в думѣ был и в промыслѣ зъ измѣнниками. И гетманъ Бруховецкій исхваталъ того намѣсника-змѣнника, как король был под Сѣвском, и прислал в Киевъ, чтобы епископъ Мефодій слалъ на Москву. И власти Киевскіи соборомъ переиднали дарами епископа Мефодія, чтобы не слалъ на Москву, чтобы и про ихъ измену не сказовалъ. И епископъ простилъ и пожаловалъ в Печерскій монастырь жити за труды и подвигъ, что трудился и подвизався всѣ годы з измѣнниками, что работал королю¹²⁹.

Утім, як і у випадку з обвинуваченнями Галятовського, описаним тут деталям занадто довіряти не варто. Принаймні, донощик не знав, що ініціатором поїздки софійського намісника до «изменников» був єпископ Мефодій. Не було йому відомо й те, що метою цієї місії слугував контакт із Юрієм Хмельницьким, санкціонований «московою». Однак показовим видається підкреслення зв'язку намісника з архимандритом Києво-Печерської Лаври Інокентієм Гізелем, одним із антагоністів Мефодія в Києві. Зрештою Олешкович справді доживав віку в Печерському монастирі.

¹²⁸ Эйнгорн, *О сношениях*, 164–165.

¹²⁹ *Акты ЮЗР*, 8: 16.

На те, що місія Олешковича до Юрія Хмельницького таки відбулася, непрямо вказує його зникнення з Софійського монастиря, адже вже наступного року Мефодій відправляв до Москви з проханням про додаткове фінансування іншого софійського намісника — старця Афанасія¹³⁰. Згодом Олешкович виринає в документах уже як намісник Чернігівського Борисоглібського монастиря, на відбудову якого він власне й просив раніше коштів у московського царя. У новому статусі 21 червня 1666 р. Олешкович подав через воєводу Андрія Толстого чолобитну з проханням затвердити за монастирем двір колишнього чернігівського полковника Йоаникія Силича¹³¹. В першій половині 1660-х рр. ігуменом Борисоглібської обителі був Ієремія Ширкевич, який також неодноразово представляв інтереси Лазара Барановича, але в 1664 р. він перейшов до Максаківського Святотроїцького монастиря¹³². Вочевидь, якраз у цей час його місце в Чернігові зайняв Олешкович. Як намісник, він виступав довіреною особою Барановича на час його відсутності. Так, наприклад, Баранович скаржився гетьману, що той не дотримав слова, даного Олешковичу, допустивши самоуправство козаків у монастирських маєтностях:

Еще будущому мнѣ на столици дошло от м.т. таковое писаніе, же обѣщаешься быти во всем милостивѣ, чего по реляціи моего намѣстника въ небытности моей досвѣдчил. Теперь за прїѣздомъ моим по всѣм маєтностямъ монастырскимъ стоятъ козаки зъ рыданіемъ мужиковъ нашихъ¹³³.

¹³⁰ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1662, д. 5, л. 1; 3 певними пропусками документ цитував Генадій Карпов, див.: Карпов, *Киевская митрополия*, 11.

¹³¹ ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 2. Про цей сюжет неодноразово згадував Петро Пиріг як приклад діяльності московських воєвод на українських землях: Петро Пиріг, «Чернігів у середині — другій половині XVII століття,» *Сіверянський літопис* 4 (2014): 32; Петр Пирог, «К вопросу о русских воеводах на Украине во второй половине XVII в.,» *Отечественная история* 2 (2003): 165.

¹³² Про час зміни Ширкевичем монастиря свідчать повідомлення Лазаря Барановича. Так, 26 квітня 1664 р. єпископ відправив того на чолі делегації до Москви як «наместника епископії моеї»: *Акты ЮЗР*, 5: 197 (РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1664, д. 4, л. 8). Задовольнивши привезене ченцями чолобиття, цар розпорядився відпустити їх лише 24 червня: РГАДА, ф. 124, оп. 1. 1664. д. 4, л. 18. Проте коли 19 грудня Баранович у подяці царю згадував про цю місію, то про Ширкевича писав уже як про «наместника моего бывшего, ныне же игумена Моксаковского»: *Акты ЮЗР*, 5: 229. Тобто той перейшов до Максаківського монастиря незадовго після повернення з Москви.

¹³³ *Письма*, 42.

Баранович вимагав від намісника регулярних звітів про стан справ у монастирі та ганив його, коли не отримував новин. Так, на Петрів піст у червні 1668 р., під час антимосковського виступу Брюховецького, архієпископ, перебуваючи у в Спаському соборі, нарікав, що Олешкович вчасно не доповідає йому про події. Він особливо наголошував на потребі доброго управління навіть у буремні часи військової загрози¹³⁴. Невдовзі, 10 вересня 1668 р., Баранович віписав наміснику, що отримав повідомлення, запевняв у своїй підтримці, втішав і підбадьорював у тяжкій ситуації¹³⁵.

Попри те, що Олешкович перебував під протекцією Лазаря Барановича, у нього залишилися цілком довірчі взаємини з Мефодієм. Коли у 1668 р. Мефодій підтримав антимосковський виступ Івана Брюховецького, за що був затриманий, то перед цим встиг передати свою ризницю до Чернігова саме Олешковичу¹³⁶. Мабуть, він убачав у борисоглібському ігумені людину, яка може посприяти у вирішенні його проблем. Навіть після арешту, по дорозі в Москву, Мефодій надсилав Олешковичу листи, пробуючи відновити через нього контакт з ніжинським протопопом Симеоном Адамовичем та отримати підтримку від Лазаря Барановича¹³⁷. Однак дискредитований місцеблюститель вже не міг очистити себе від звинувачень, коли на нього з усіх сторін сипалися доноси у зловживанні владою та «зраді» царя.

Невдовзі після цих подій Олешкович відійшов від управлінських справ та перебрався до Києво-Печерської Лаври доживати віку. Вітання від нього поруч з останніми новинами Лазаря Барановичу передавав лаврський друкар і писар Іван Артамашенко, пишучи: «Здѣсь же находится и честный отецъ Олешкевичъ, проповѣдникъ печерскій; онъ также очень низко кланяется вашей милости и просить благословенія»¹³⁸. Коментуючи цю згадку в документі, редактори публікації російськомовного перекладу листа зазначали, що

¹³⁴ Там само, 47–48.

¹³⁵ Там само, 48–49.

¹³⁶ Інформацію про передання ризниці та її короткий опис див.: РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1669, д. 26, л. 12. Документ опубліковано: *Акты ЮЗР*, 9: 87–88.

¹³⁷ Эйнгорн, *О сношениях*, 553.

¹³⁸ «Письмо типографщика Киево-Печерской Лавры И. Артамашенка к черниговскому архиепископу Лазарю Барановичу», *Труды Киевской Духовной Академии* 2 (1865), 569–570.

Олешкович, який раніше користувався «особеннымъ почетомъ и любовью» Барановича, згодом «не извѣстно за что попалъ въ опалу» та перейшов під покровительство Інокентія Гізеля¹³⁹. Утім, версія про «опалу» виглядає сумнівно, бо в листі від 14 жовтня 1668 р. до печерського архимандрита Баранович цілком доброзичливо згадує про відправку до нього «свого» намісника:

У насъ такая продолжалась неблагопріятная погода, что и перу перелѣтеть было трудно. Нынѣ съ перьями Гавріила, черниговскаго намѣстника моего, и мое перо летить къ вамъ¹⁴⁰.

Далі автор згадує військові дії на Чернігівщині князя Костянтина Осиповича Щербатова, про які Олешкович як «самовидец» зможе сам детально розповісти. В серпні 1669 р., вже повністю склавши обов'язки борисоглібського намісника, він переїхав із Чернігова до Лаври та перевіз із собою ризницю, отриману від Мефодія¹⁴¹. У повідомленні про це його вже названо «иноком», а перевезену ризницю печерські монахи просили в представника царя залишити їм як компенсацію за збитки, завдані політичними інтригами колишнього місцеблюстителя. Навряд чи Олешкович утаїв від Лазаря Барановича таку помітну подію, як переміщення церковних цінностей, тож, найімовірніше, його переїзд до Лаври було погоджено з колишнім патроном.

Підсумовуючи свідчення про Гавріїла Олешковича, можна припустити, що він був одним із перших учителів Юрія Хмельницького. Йому, як і Галятоському, протегував Лазар Баранович, поставивши намісником Софійського монастиря. У 1661 р. місцеблюстителем Київської митрополії став єпископ Мефодій, який спробував через Олешковича налагодити зв'язок із гетьманом. На жаль, достеменно невідомо, чи цей план було реалізовано, а про те, що Олешкович таки їздив до свого колишнього учня, можна судити лише з опосередкованих свідчень. Пізніше, у 1664 р., Олешкович повернувся до свого патрона Лазаря Барановича, а той поставив його намісником

¹³⁹ Там само, 569.

¹⁴⁰ *Письма*, 49.

¹⁴¹ *Акты ЮЗР*, 9: 87–88; РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1669, д. 26, л. 12. У царській грамоті із задоволенням чолобиття Інокентія Гізеля також переповідалося, що «скриню» з речами Мефодія до Лаври передав «інок»: там само, л. 15.

Чернігівського Борисоглібського монастиря, проте в 1668–1669 рр. Олешкович склав намісництво й перебрався до Києво-Печерської Лаври. Життєвий шлях Гавриїла Олешковича виразно показує, що цілком можна було суміщати лояльність до обох претендентів на місцеблюстителство Київської митрополії — і єпископа Мефодія, і Лазаря Барановича, не втрачаючи їхньої прихильності.

Незважаючи на поширений історіографічний стереотип, підстав стверджувати про навчання Юрія Хмельницького в Києво-Могилянській академії немає. Такого роду судження сформувалися в основному на основі польських історико-літературних творів, які традиційно протиставляли гетьманського сина та військового писаря у боротьбі за булаву після смерті Богдана Хмельницького. Оскільки Юрія зазвичай зображали як юного та недосвідченого, його усунення від гетьманських справ логічно було пояснити поїздкою на навчання подалі від гетьманської резиденції. Однак відомі джерела показують, що він у цей час насправді займався власними маєтками та був одним із прибічників Івана Виговського.

Принаймні двоє з трьох відомих учителів Юрія Хмельницького навчали його безпосередньо в гетьманському маєтку, вже прийнявши чернечий постриг. Це саме слушно буде припустити і щодо третього вчителя. Вірогідно, одним із перших навчання розпочав Гавриїл Олешкович, потім його продовжив Йоаникій Галятовський, а останнім з відомих був Іларіон Добродіяшко. Першим двом активно протегував Лазар Баранович, а третій, чернець Печерського монастиря, вочевидь знаходився під покровительством Інокентія Гізіля. Не виключено, що вчителів для виховання дітей козацької еліти підбирали за рекомендацією вищих церковних ієрархів, і це зайвий раз підкреслює потенціал їхньої неформальної політичної сили.

Згодом, однак, двоє учителів опинилися у сфері впливу єпископа Мефодія, очевидного опонента Лазаря Барановича у боротьбі за лідерство в Київській митрополії. Проте у налагодженні контакту з Юрієм Хмельницьким Мефодій зміг використати лише Гавриїла Олешковича, хоч стверджувати з певністю, чиї інтереси той представляв, доволі складно, адже паралельно Олешкович продовжував

виказувати доляльність Лазарю Барановичу. Інший чернець, який потрапив під покровительство Мефодія, Іларіон Добродіяшко, залишив Печерський монастир, знайшовши притулок у Софійському вже після того, як Юрій зійшов з політичної арени, тобто залучати його до дипломатичних зносин було пізно. Згодом Іван Самойлович спробував використати авторитет ще одного вчителя, Йоаникія Галятовського, щоб переконати його колишнього учня відмовитися від політичних амбіцій. Вочевидь, у спільноті розраховували на добре ставлення вихованців до своїх викладачів, убачаючи в них своєрідних агентів впливу, проте навряд чи вірили, що їхні поради та настанови докорінно змінять політичну ситуацію.

Додатки

Наведені тут документи висвітлюють біографії вчителів Юрія Хмельницького. Їх поділено на три основних блоки відповідно до черговості представлення у статті: 1) Йоаникія Галятовський, 2) Іларіон Добродіяшко, 3) Гавриїл Олешкович. Деякі з джерел уже було введено в науковий обіг, проте раніше вони або публікувалися не повністю, або в слабкому археографічному опрацюванні. У першому блоці міститься інформація про повернення Йоаникія Галятовського на підконтрольний «москві» український простір у 1669 р. та висвячення його на архимандрита Єлецького монастиря в Чернігові. Поруч із його поясненнями подано лист Лазаря Барановича царю з описом ситуації та реакцію на неї з Москви; крім того, наводиться лист комонного осавула Івана Максимовича, який підтверджує вчителювання Галятовського в маєтку Хмельницького. У другому блоці подано красномовний лист Іларіона Добродіяшка до царя з проханням милості для єпископа Мефодія. Найбільшим є третій блок документів, дотичний Гавриїла Олешковича. Велику частину в ньому займає комплекс свідчень про поїздку Олешковича до Москви із дорученнями Лазаря Барановича та єпископа Мефодія 1661 р.: випис із Посольського приказу листа Барановича, пунктів чолобитної, пожалування царя та інших розпоряджень. Далі подано запис про передачу Борисоглібському монастирю двору колишнього чернігівського полковника, зроблену за поданням Олешковича як намісника монастиря. Насамкінець наводяться документи про

передачу єпископом Мефодієм своєї ризниці Олешковичу, яку той перевіз із Чернігова до Києво-Печерської Лаври.

Більшість виявлених джерел зберігається у Російському державному архіві давніх актів (РГАДА), а саме: у фонді 229 — «Малоросійський приказ», та у фонді 124 — «Малоросійські справи». Колекції мікрофільмів (КМФ) відповідних справ містяться також у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України) — КМФ-41 та КМФ-7 відповідно. Посилання подано за основним місцем зберігання джерел. Інші джерела зберігаються у фонді 133 ЦДІАК України — Чернігівський Борисоглябський чоловічий монастир, а також у так званому «Архіві Новицького» із фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

Документи, виявлені у різних списках, публікуються за одним із них, а найбільш принципові розходження з іншим списком подаються у примітках. Натомість пункти чолобиття, передані Лазарем Барановичем Гавриїлу Олешковичу, що збереглися і в оригіналі, і в переписі московських канцеляристів, наводяться в обох версіях, бо копія промовисто показує розуміння текстів з українського простору в Москві, інституційний шлях чолобитної та резолюцію по ній.

Усі літери джерел передано сучасним кириличним алфавітом, а виносні курсивом. Невживану нині літеру «ѣ» збережено в імені царя «Алеѣѣй» та в іменах «Маѣим» і «Оѣентій». Діакритики при публікації не відтворювалися; графеми грецької і кириличної «альфа» передано як «а», варіанти літери «епсилон» як «е»; те саме стосується літери «у». Грецька «йота» в ініціальній, медіальній та кінцевій позиції слів зберігається, але дієрезис і циркумфлекс (тильда) уніфіковано в сучасному кириличному «і». У диграфах із «а» її передано через «я», натомість «малий юс» збережено: «л»; так само збережено й літеру «ω» у прикінцевих позиціях і в префіксі «от». Літеру «ѣ» скрізь залишено. Кінцеві виносні «г», «м», «л» розкриваються з передачею відмінюваної голосної в квадратних дужках; так само реконструйовано й згаслі або пошкоджені місця джерела. Кириличні числа передаються арабськими цифрами. Знак оклику в круглих дужках вказує на очевидну помилку писаря. Титли не розкриваються. Розділові знаки розставлено публікатором, назви книг та цитати зі Святого Письма виділено лапками.

Принагідно вислювлюю щире подяку Назарові Білецькому та Олександрю Різніченку за допомогу у відчитанні публікованих тут джерел.

1. Джерела до біографії Йоаникія Галятовського

1.1. 27 липня 1669 р. Новгород-Сіверський, Спаський монастир. Лист архимандрита Чернігівського Єлецького монастиря Йоаникія Галятовського до московського царя з поясненнями обставин свого виїзду за кордон, повідомленням про своє повернення та з проханням допомоги у відбудові монастиря.

Списокъ с листа белоруского писма, каков писалъ к великому гсдру сполное¹⁴² ис Чернигова архимандритъ Иоаникеї¹⁴³ черниговского архиепискупа Лазаря Барановича с конюшимъ съ Яковом Хаичинским в ннешнемъ во 177-м году, августа, въ 7 де.

Бжию млстию пресвѣтлому и блгочестивому і великому гсдру црю і великому кнзю Алеѣью Михайловичю, всеа Великиа и Малыя, і Бѣлыя Росіи самодержцу и многих гдрствъ и земель восточных и западных, и сѣверных отчичю и дѣдичю, и наслѣднику, и гсдру и облаадателю временнаго долгоденствующаго і вѣчнаго црствія от щедрыя десницы Цря Нбснаго, аз, Иоаникеї Галятовскій, архимандритъ черниговскій, вшего пресвѣтлаго црского величества раб нижайшиі і всегдашниі, бгомалець¹⁴⁴ недостойныі со усердием желаю.

Припадаючи лицемъ моимъ к лицу земли пред престоломъ вшего црского пресвѣтлого величества, молю ѡ прощение, что выехалъ было аз ис Киіва нужды ради и скорби моеа великия, понеже отецъ Мефодіі¹⁴⁵ зело меня оскорбилъ и гонилъ. Хрстос же Спаситель // ншь рече: «Егда же гонять во граде семь, бежите въ другіі»¹⁴⁶. Сего ради и аз, в Киіве граде гонимъ, от туду изыдох до Лвова. И дѣ же ѡбитая кнги печаталъ есмь «Ключ разумѣнія», «Нбо но-

¹⁴² Слово підкреслене і відсутнє в іншому списковій документа.

¹⁴³ Далі викреслено фрагмент «съ архи».

¹⁴⁴ Далі викреслене слово «бгомалець», вірогідно через його повтор у тексті. В іншому списковій документа це слово теж записано один раз.

¹⁴⁵ Далі викреслене слово «зело», вірогідно через його повтор у тексті. В іншому списковій документа це слово теж записано один раз.

¹⁴⁶ Мат. 10:23.

вое», и за Бжиею помощию сие дѣло, цркви восточноі полезное¹⁴⁷, совершихъ. Сего же дѣла в Киѣвѣ скорби ради моя великия невозможно бысть мнѣ совершити. Послыша, что яко не обретається в Киевѣ ѡтець Мефодіи, аз в Киѣв[ѣ] град паки возвратихся, желая под державою вшего црског[о] пресвѣтлого величества, единого монарха блгочестивог[о], жити и умрѣти. Ибо яко едино слнце на нбси обрѣтається и лучами своими вся нбсная светила превосходить, сице вше пресвѣтлое црское величество, единъ манархъ¹⁴⁸ (!) блгочестивыи во всемъ мире, являешия и лучами блгочестия твоего всѣхъ гсдреі и обладателеі земныхъ превосходиши. К сему вше црское пресвѣтлое величество, егда миръ с Коруною Полскою изволилъ еси учинить¹⁴⁹, мирно уже и без боязни всѣ людие ис Коруны Полскоі в Киѣвѣ, а ис Києва и із иныхъ градовъ, под державою вшего црского пресвѣтлого величества обретающихся, и с Великоі Росіи // в Коруну Полскую ѣздять, понеже вся¹⁵⁰ уже запомнѣниемъ покрываша, елика во время брани быша. Сие вѣдаючи і видя, и аз в Киѣвѣ град возвратихся и пастырю и бцу моему должную честь и поклонъ моі воздахъ, преосвященному в Бзѣ гсну отцу Лазарю Барановичю, архиепископу черниговскому. Иже с великою любовію пастырскою и отческою мена восприялъ и на черниговскую архимандрию при храме Пресвѣтыя Бдцы Елецкіе возвелъ. И повелѣлъ мнѣ к вшему црскому пресвѣтлому величеству писати и о семъ известити, и ѡ деревні, к архимандриі черниговскоі належачіе, бити челомъ, и самъ ѡбещался о семъ дѣле в писаніи своемъ к вшему црскому пресвѣтлому величеству прошение сотворити.

Чего ради¹⁵¹ челом бью и до подножия ног вшего црского пресвѣтлог[о] величества главу мою преклоняю, млсти прося. Яко млстив был еси мнѣ, пресвѣтлыи и блгочестивыи црю, и создал еси разоренныи мнстръ Брацкіи Киевскіи, егда бѣхъ аз ректоромъ брацкимъ киевскимъ, сице извол и нне млстиву мнѣ, наименшему рабу и недостоинному бгомолцу сво[ему], быти, и разоренную обит[ел] // свтую црков

¹⁴⁷ Далі викреслене слово «сотворих».

¹⁴⁸ В іншому списковій документа це слово записане без помилки: «монархъ».

¹⁴⁹ Слово записане над рядком. Під ним у рядку викреслене слово «здѣлать».

¹⁵⁰ В іншому списковій документа помилково записано «воя».

¹⁵¹ Далі викреслено фрагмент «о семъ».

Пресвѣтыя Бдцы Елецкы[я] в Чернигове создаті. Понеже архимандритом черниговским быти и при то[и] цркве Пренепорочныя Мтре своєю житі. И о тои обители свтои попечение Хрстос, ншѣ искупител, мнѣ предуставил имѣти.

За сию млсть мнѣ и обители тои свтои *от* вшего пресвѣтлого црского величества явленную, многомлствая Црца Нбсная Пресвятая Бца *от* всемлстивого Спса ншего, Сна своего, Хрста Цря славы умолят вшему пресвѣтлому црскому велич[е]ству многую и неизреченную млсть. О¹⁵² *неи* же имаші с црствующим пророком глаголати: «млсти твоя Гди во вѣки воспю¹⁵³, ибо Црь Црем и Гдь Гдем¹⁵⁴, Хрстос за предстательством Црцы Нбсняя, Мтри своєю». Имать вшему црскому пресвѣтлому величеству // сице глголати: «положу и высока, паче цреи земных, в вѣкъ сохранию ему млсть мою, и завѣтъ мой вѣрен ему, и положу въ вѣкъ вѣка сѣмя его и престоль его, яко дные нбу»¹⁵⁵. Сицевая млсть дабы вшему пресвѣтлому црскому величеству *от* всемлстиво²[о] Цря славы была низпослана.

Аз недостойными молитвами моими должен есмѣ всегда прстоль Гсда Вышняго благодарити.

Из мнтра Новгородскогѡ Всемлстивого Спса.

27-г[о] июля, 1669-г[о] *от* Воплощения Хрстова.

Вшего пресвѣтлого црского величества всегдашни бгомалець недостойныи и раб нижаишии Иоанікі Голетовскіи, архимаритѣ¹⁵⁶ (!) черниговскыи.

РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 70, л. 951–955. *Копія: перепис листа московськими канцеляристами. Документ написано двома різними почерками. Після нього міститься ще один список документа, написаний одним почерком з незначними відмінностями в окремих словах та літерах (л. 956–959).*

1.2. 29 липня 1669 р. Новгород-Сіверський, Спаський монастир. Лист архієпископа чернігівського та новгород-сіверського Лазаря

¹⁵² В іншому списку документу записано: «от».

¹⁵³ Пс. 88:1.

¹⁵⁴ Об'явлення 17:14.

¹⁵⁵ Пс. 88:28–30.

¹⁵⁶ В обох списках документа пропущено титулу чи виносні «н» і «д» в слові «архимандрит».

Барановича до московського царя із звісткою про приїзд з-за кордону колишнього ректора Києво-Могилянської академії та його висвячення на ігумена Чернігівського Єлецького монастиря.

Списокъ с листа белоруского писма, каков писал к великому гсдрю црю і великому кнзю Алеѣью Михайловичю, всеа Великиа и Малыа, и Бѣлыа Росіи самодержцу, Лазарь Барановичъ, архиепископъ черниговскіи и новгородцкіи, с конюшимъ своимъ съ Аковомъ Хабчинскимъ ннешнаго 177-г[о], августа, въ 7 де.

Бжиею млстию великого гсдра цря і великого кнзля Алеѣя Михайловича, всеа Великиа и Малыа, и Бѣлыа Росіи самодержца, и многихъ гсдрствъ и земел восточныхъ и западныхъ, и сѣверныхъ отчича и дѣдича, и наслѣдника, и гсдра и облаадателя, вшего црского пресвѣтлого величества бгомалець, аз, Лазарь Барановичъ, смиреннии архиепискпъ черниговскіи, новгородскіи и прочаа, при низаишемъ моемъ челобитьи, блгословение и млтвы вручаю.

Умный муж, прежде ректоръ и игумень братскіи киевскіи, Иоаникии Галатовскіи паки возвратилса в державу вшего црског[о] пресвѣтлого величества, киа вины на время удалилса, самъ пишеть к вшему црскому пресвѣтлому величеству. // О немъ ко мнѣ дховного и мирского чину, ако и самого вшего црского пресвѣтлого величества гетмана Демана Игнатовича прилѣжное моление да ему на черниговскую архимандрию блгословлю. Црков Успениа Пресвѣтыа Бдцы, каменнаа, всакего требуетъ строениа. Аз его млстию вшего црского пресвѣтлого величества обнадеживаю, градущаго в державу вшего црского пресвѣтлого величества, аки умного мужа и цркви свтой зело потребнаго, иже книги обыкль есть начертати, не изгоняю вонъ. Но и путь ему изавил къ вшему црскому пресвѣтлому величеству. Да, первие, пишеть, донележе самъ ко пресвѣтлому вашему црскому величества прстлу ниско челомъ ударити сподобитса.

Пожалуи его гсдрь црь і великии кнзь Алеѣя Михайловичъ, всеа Великиа и Малыа, и Бѣлыа Росіи самодержецъ. Изволь ко мнѣ млстивое свое слово писати. И нне, какъ приѣхал изо Львова, книгу «Месию» на жидаы типом печерскимъ мируви изавихъ (!).

О семъ вшему црскому пресвѣтлому величеству известив, вторицею блгословение, млтвы и низаишие услуги мои вшему // црскому пресвѣтлому величеству вручаю.

Писан в мнстрѣ Всемлстиваго Спса Новагородка Сѣверского. Мсца июля, 29-г[о] дня, лѣта 177-г[о].

Вшого пресвѣтлого црского величества всѣхъ блгъ временныхъ і вѣчныхъ желатель, всегдашний бгомалець и низаишиі слуга Лазарь Барановичь, архиепскпъ черниговскіі і новгородскіі и прочаа, рукою своєю.

РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 70. л. 102–104. *Копія: перепис документу московськими канцеляристами.*

1.3. 10 серпня 1669 р. Москва. Відповідь московського царя на повідомлення архієпископа чернігівського та новгород-сіверського Лазаря Барановича про отримання гетьманом Дем'яном Ігнатовичем клейнодів та про повернення з-за кордону Йоаникія Галятівського із рішенням царя утвердити його як архимандрита Єлецького монастиря в Чернігові.

Бжиею млстію от великог[о] гсдря цря і великог[о] кнзя Алежѣа Михаиловича, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіі самодержца і многихъ гсдрствъ и земель восточныхъ и западных, і сѣверныхъ отчича и дѣдича, и наслѣдника, и гсдря и облаадателя, ншег[о] црског[о] величества богомолцу, преосвященному Лазарю Бороновичю, архієпискупу черниговскому і новгогароцкому нше црског[о] величества млстивое слово.

В ннешнемъ во 177-м году, августа въ 7 де. к нмъ, великому гсдрю, к ншему црскому величеству писал ты, бгомалець ншъ, что гетманъ Демьянъ Игнатовичъ, скоро принял от ншего црского величества клеиноты воисковые — булаву и знама, многихъ неприателеи на себя возбудил. И чтоб мы, великіі гсдръ нше црског[о] величества под Глухов с нимъ сталь. Яз изволили для твоево, бгомолца ншег[о], челобитья // ншими великог[о] гсдря, ншего црског[о] величества, ратными людми егѡ укрепити. И города, которые ншему црскому величеству не повинуюца, под ншу, великог[о] гсдря, ншего црского величества, высокую руку подвести. И по ншему, великог[о] гсдря, ншего црског[о] величества, указу бояринъ ншъ і воевода, і намѣстникъ белогороцкои кнзь Григорей Григорьевичъ Ромодановскои с товарищи и с ншими, великог[о] гсдря ратными людми пошли с Москвы августа въ 5 де. И ѡ том ншего црског[о] величества к гетману к Демьяну Игнатовичю в ншихъ црског[о] величества грамотах писано. І в Сѣвскъ бояринъ ншъ і воевода с товарищи и с ншими великого гсдря ратными людми для обороны ихъ, вѣрныхъ ншего црског[о] величества подданныхъ, і всѣх малоросііскихъ городовъ жителии будут вскоре.

А что ты, бгомалець ншъ, писал в другом своем // листу о Аникии Галатовскомъ, что он возвратилса изо Лвова в Киев и книгу «Месию» на жиды типомъ печерскимъ мируи изъвил. А вы, бгомалець ншъ ево, Ианикеа Галатовскиа[о], на черниговскую архимандрию к цркви Успения Прсвтыа Бдцы хочешъ блгословить. За какиа ради вины ѓздилъ онъ, Иоаникии Галатовскои, во Лвовъ? И о томъ онъ к намъ, великому гсдрю, к ншему црскому величеству, писал в листу своемъ. И чтоб намъ, великому гсдрю, ншему црскому величеству, пожаловати ево, Галатовского, изволить к нему нше црское величество млстивое слово писать. И к нам, великому гсдрю, к ншему црскому величеству он, Галатовскои, в листу своемъ писал. И с Киева выехал таковы ради причинъ, что ево Мефодии оскорбилъ. И нне у нас великого гсдра, у ншего црского величества, млсти просить о прощениі.

И мы, великии гсдръ, нше црское величество¹⁵⁷, ¹⁵⁸ что он без ншего і великого гсдра указу из Киева ѓздил, вин ево велѣли ему бд[ет].¹⁵⁸ И за выдание и прислание книги «Месии» на жиды жалуемъ¹⁵⁹, млств¹⁶⁰ приемлем¹⁶¹.¹⁶² А что он Галатовскии¹⁶² на черниговскую архимандрию по твоему, бгомолца ншего, разсмотрению¹⁶³ учинен¹⁶⁴, и мы великии гсдръ¹⁶⁵ и на тои черниговскои архимандрии у цркви Пресватые Бдцы Елецкие, какъ вы блгословите, быть ему¹⁶⁶ велѣли¹⁶⁷. А посланца твоево, конюшого Акова Хабчинского с товарищи, пожаловав ншимъ црского величества жалованем, велѣли к тебѣ отпустить, не задержав.

Писан в гсдрствиа ншего дворѣ, в царствующемъ велицемъ градѣ Москвѣ. Лѣта от созданиа мира 7177-г[о], мсца августа 10-г[о] дна. //

¹⁵⁷ Після цього слова в рядку викреслено: «в томъ ево млстиво прощаемъ». Над рядком викреслений запис: «гсдра указу из Киева ѓздил».

¹⁵⁸ Запис зроблено між рядками попереднього запису.

¹⁵⁹ Далі викреслено фрагмент: «похвалѣм и буде он, Галатовскии».

¹⁶⁰ Слово записане над рядком.

¹⁶¹ Слово записане на лівому полі.

¹⁶² Фрагмент записано над рядком.

¹⁶³ Далі викреслене слово «годен».

¹⁶⁴ Слово записане над рядком

¹⁶⁵ Далі викреслено фрагмент: «того с тебѣ, бгомолца ншего, не снимаемъ».

¹⁶⁶ Слово записане над рядком.

¹⁶⁷ Слово правлене. Далі викреслено фрагмент: «і дла своихъ дѣлъ ѓхати ему в ншъ великого гсдра в црствующии град Москву невозбранно».

П[ис]ана за приписью дьяка Григорья Богданова.
 Запечатана гдрственною середнею печатью на красном воску¹⁶⁸.
 Под гладкою [підпис] кустодиею.
 Послана с Хабчинским.
 РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 70, л. 105–107об. *Чернетка*.

1.4. 28 червня 1686 р. Чигрин-Діброва. Лист обозного комонного полку Івана Максимовича полковнику Іллі Новицькому про розкопки льоху в гетьманському дворі та появу біля Чигирина Безпалого-Уласовського і його дружини, котра була нянькою дочок Богдана Хмельницького.

Мсцѣ пне полъковнику комоннии, велце мои пане і добродѣю.

Если бы то мѣло за речъ слушную буты, жебы ознаимит самому ясневелможному его млсти добробродѣви (!), а з моеи повинности мусить все оказаты, же на сихъ часехъ в Чигиринѣ шказалось, же копано в Хмелницкого дворѣ, в тим, що былъ под горою, где ліохъ былъ. И в тим ліоху напитки бывалы Хмелницкого. И Гелетовскии в тим же дворѣ Юрася вчивъ. На тим-то ліоху копано, легко мѣрячи, на сажныи шест албо чи не глубей. И якъ докопано, до ліоху есче подошву копано в полтора сажня. И докопано ся до склепику, же на чтири угли. З дубовых досчок тот-то склепикъ зроблено было. Аже я скоро довѣдалъ, заразы двох товаришов іс чигирин-дубровъскихъ, людеи зацнихъ, послалъ, дознаючи, чи то запевне ест. Аж так и естъ.

Ѓ чомъ по тимъ люде, которие в пасѣках понад Тясминомъ, бачувалы Безпалог[о] Уласовського, счо школо Чигирина тулялъ. А на потим бачено, же того ж Безпалого жунъка Тясмином самотретя човном до Чигирина в шапци ехала. Ѓ которои тои Безъпалои люде статние, знаючи еи здавна, повѣдають, // же шная то Безпалая перѣшеи в Чигиринѣ за гаидуком була Хмелницкого, и тепер прозвищем сливет Салдатъкою¹⁶⁹. А на потим в шбоѣхъ дочокъ Хмелницкого до дѣтеи мамкою була.

То все на увагу и росудокъ добродѣви моему подавши, если слушная речъ, ознаимит самому ясневелможному его млсты до-

¹⁶⁸ Далі викреслено фрагмент: «ко кустодиею».

¹⁶⁹ Після цього слова в рядку пляма. Можливо, таким чином викреслено літеру «ж».

бродѣвѣ, албо нѣтъ. При тим моем ѡзнаиженю в ласку и добродѣиству *ѡтдаю* і поволностямъ вручаю.

С Чигринъ-Дуброви, іюня 28, 1686.

В. мсты всего добра цѣле зычливым и навсегда поволним, Иванъ Маѣимовичъ, асаул полѣку в. мсты комоного, т.р.

[На конверті з печаткою:] «Мнѣ велце мсцѣ пану і добродѣю, его мцѣ пану Илиѣ Новицькому, полѣковниковѣ Войска ихъ црскихъ пресвѣтлихъ величествѣ Запорозкого комоному, велце моему мсцѣ пну і добродѣю покорѣне *ѡтдаты* належитъ, т.р.».

[Іншою рукою додано:] «С побережжа Днепрового июл. 2; стороны Чигиринскои, копання Донежаювки, 1686».

НБУВ. ІР. ф. 2., спр. 14413, арк. 221. *Оригінал*.

Опубліковано: *Акти ЗР*, 5: 192–193; *З архіву останньої третини XVII ст. компанійського полковника Іллі Новицького. Збірник документів*, упор. Ю. А. Мицик, І. Ю. Тарасенко (Київ, 2022), 98–99.

2. Джерела до біографії Іларіона Добродіяшка

2.1. 12 жовтня 1663 р. Київ, Софійський монастир. Лист Іларіона Добродіяшка царю з похвалою ініціатив єпископа Мефодія у відбудові Софії Київської та проханням підтримати їх.

Перевод с листа полског[о] писма, каковъ писалъ къ великому гсдрю Гиларион Добродѣяшекъ, старецъ печерскіи.

Нолснѣйшии і превысокии црю гсдрю а гсдрь мои млсрдьи!

Гордостию на нас корол полскіи наступует, і татары с нимъ уж на нас тетивою лукъ натягнутъ. А намъ, под крылами вшего црского величества будучимъ, стрѣлы младенецъ, по млсти Бжией, язвы ихъ. Дла Бга не *отступаи* нас вша црскаа млсть, гсдрь ншѣ млстивыи. Такъ в скоромъ часѣ плоть *от* плоти твоеа и кость *от* кости твоеа есмы, кров братіи ншеи, и мститъ на неприятел из рукъ вшеи црскои мсти выгладаеть. Дла Бга извол дават помощь. Имѣешъ, вша црскаа млсть, двухъ крѣпкихъ, а неприятелем добрѣ страшных: его млсти пана Брюховецкого, гетмана Воиска Запорожског[о], а друго его млсти гсдна ншего воеводу киевскогѡ Івана Івановича. Тот, в великом осмотрени[і] і в береженіи Киев держачи, на высокихъ земляных городах и роскатах пушки на неприятела смѣло зарежаетъ, а тѣ // засвѣтитъ, и церковъ Свтые Софи до первои

своеи красаты, дастъ Бгъ, придет. Впрямъ, не умер Могила, смѣю а то говорит. Какъ его млсть в томъ при престоле митрополитскомъ остоваеть, зачал покоиникъ Могила починаѣт црсковъ (!) побожне. Имѣю а надежду в Бгу, что его млсть совершить счастливе. А то все будетъ Бгу на хволу вѣчную, а вшеи црской млсти на славу и на честь вѣчную. Умлсрдисѣ, вша црскаѣ млсть, извол млсрдиемъ своим его млсти не забыть і всего дому Софіі, так духовных ако же и мирских парсун, которыхъ есть болши ста, откуда его млсть идетъ. А на то никул не имѣеть приходу никакова, одно толко самогѣ Бга промыслъ. А вшеи црской млсти несчаднаѣ рука незамаи будетъ блгословена пред престолом Вышнаѣ[о]. Поломали б шеи Выговскии и Хмельницкии, и тотарова за неправду свою. Тѣ изнемогоша и падоша, а Бгъ на ихъ мѣста Методиуша побудиль на задержаниѣ в гсдрства вшеи црской млсти народу ншего. «От единого разумна веселитсѣ град»¹⁷⁰, — мовит Сирахъ. Даи Бже, такихъ в Полши было. Не мое дѣло его млсти заговариват у вшего црского величества. А затѣмъ вшеи црской млсти, ноги целуючи, бью челом: извол, ваша црскаѣ млсть, его млсти отцу епскпу млстивымъ // добродѣемъ бысть. Что мена изъ мнстра Печерского выгната, его млсть, ако пастыр побожныи, изволил ненадобног[о] до себа принат. І на мена, негодного, бью челом, изволь, вша црскаѣ пресвѣтлаѣ млсть, млсрдое око имѣть. А а при вашей млсти црской умирать готовъ у Святой Софіі.

Писан октябрѣ 12-г[о] дня, 1663-г[о].

Вшеи црской млсти, гсдрѣ моего млстивого, наинижаишии подножекъ Гиларион Добродѣашекъ, негодной бгомалець печерской.

РГАДА, ф. 124, 1663, д. 8. л. 33–35. Копія, переклад московських канцеляристів з польської мови.

Опубліковано: *Акти ЮЗР*, 5: 183–184.

3. Джерела до біографії Гавриїла Олешковича

3.1. 19 серпня 1661 р. Москва. Запис свідчень намісника Софійського монастиря Гавриїла Олешковича в Посольському приказі із новинами та окресленням завдань, що їх намісник отримав від місцеблюстителя Київської митрополії єпископа Мефодія та архієпископа чернігівського і новгород-сіверського Лазаря Барановича.

¹⁷⁰ Сирах, 16:5.

169-г[о] августа въ 19 де явился в Посолскомъ Приказе ис Киева Софѣиского мнстря намѣстникъ черной попъ Гаврило Алешковичъ. И тот намѣстникъ допрашиванъ, откуда онъ и для какова дѣла к Москве приѣхал.

И намѣстникъ в допросе сказал. Прислали де ево к великому гсдрю Мефодіи, епископъ мстиславскіи и оршанскіи, да черниговскои епископъ Боронович. А отпустил ево Боронович, ѣдучи ис Киева и с Новагородка. А какъ отпущен ис Киева, тому нне 4 ндли. //

Великому гсдрю чтено. //

А наказал де с нимъ, епископъ, чтоб великіи гсдръ изволилъ послат свои великого гсдря обнадеживалные грамоты к гетману къ Юрю Хмелницкому да к полковнику к Грицку Лесницкому, да к уманскому полковнику. И буде великіи гсдръ изволит тѣ обнадеживалные грамоты к нимъ послатъ, и тѣ б грамоты дат ему, намѣстнику. И он с тѣми грамотами къ Юрью Хмелницкому поѣдет без всякого опасенья, потому что Юрь Хмелниц-//кои ему, намѣстнику, знаем. И грамоте учил ево Юрья онъ, намѣстникъ. А епископ де Мефодіи по ево намѣстникове отпуске къ Юрью Хмелницкому о обращеніи ево от себя послахл (!). И что де к нему Юрь Хмелницкои отпишет или словом прикажет, и епископ де о том к великому гсдрю хотѣлъ отписать вскоре.

Да он же сказал, что ляцково воиска было в зборе за Бѣлою Црквью съ 15000. И то де воиско выбрав меж себѣ старшево пошли ко Лвову просить заплаты. И буде имъ заплаты не учинят, и они учнут розорят и грабит за заплату королевские и сенаторские маетности. Да инные де лятцкие воиска, которые есть при корунных гетманахъ при Потоцком и Любомирскомъ и Чернецком окол Лвова ж. И тѣ воиска потому ж просят заплаты, а без заплаты на Украину итти нехотят. А инные де лятцкие воиска за заплату уж шляхетцкие маетности и разоряют. И за то де многих жолнырей казнят. И они де того небояся маетности грабят же и разоряют. И хотят итти в службу к цесарю римскому. //

А Юрь де Хмелницкои во всѣ полки тамошние стороны Днепра розослал уневерсалы, чтоб жили без опасенья и хлѣбъ с пол збирали без боязни, а воины сего лѣта не будет.

Да какъ де онъ, намѣстникъ, был в Киеве, і в то де время при нихъ пришол в Киев Брюховецкои. А какъ онъ пришолъ, тому нне 4 ндли. А воиска с ним в то время пришло члвкъ съ 500. І в то ж

де время приѣзжали из Запорожя к нему, Брюховецкому, посланцы, чтоб онъ шол к нимъ в Запороги не мешкаа. А они де запорожцы ево проводят.

Да он же слышал, будучи в Новѣгородкѣ, что полкъ столника і воеводы Семена Змеєва стоить нне под Гомлем. И слышно было, что¹⁷¹ по указу црского величества велено было тому полку *от Гомля отступить*. І к нимъ *де* посылал с прошенъем нѣжинскои полковникъ Василе (!) Золотаренко, чтоб они *от Гомля не отступали* и запасов никаких в Гомль провозит не давали, // чтоб ихъ без запасовъ выморит. А буде *отступят*, и гомелцы всякими запасы запасутца. И послал к ним под Гомль на помоч своево полку члвкъ съ 500. Да и черниговскои полкъ к ним на посилокъ пошол же. А выручки гомелцам и с Полши и из Литвы не слышет.

Да он же слышал в Новѣгородке, что полскои корол и санатори (!), і вся Рѣчь Посполитая соиму прибавили еще на две ндли. А для каких дѣл соиму *прибавили*, про то он не слышал. //

Да ему ж де приказал черниговскои епископ бити челомъ великому гсдрю о црковномъ строенье.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 58–63. *Оригінал*.

3.2. 2 серпня 1661 р. Новгород-Сіверський, Спаський монастир. Лист Лазаря Барановича царю з проханням виділити кошти на розбудову ввіреної йому Чернігівської архимандрії.

Списокъ с листа з белоруского писма, что писал к великому гсдрю црю і великому кнзю Алеѣѣю Михаиловичю всеа Великиа и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержцу епископ черниговскіи Лазарь Баранович в ннешнем во 179 году августа въ 20 де.

Бжиею млстию великому гсдрю црю і великому кнзю Алеѣѣю Михаиловичю всеа Великиа и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержцу, московскому, киевскому, владимерскому, новгородцкому, црю казанскому, црю астраханскому, црю сибирскому, гсдрю псковскому і великому кнзю литовскому, смоленскому, тверскому, югорскому, пермскому, волынскому, подолскому, вяцкому, болгарскому и иныхъ гсдрю і великому кнзю Новагорода Низовские земли, черниговскому, резанскому, полотцкому, ростовскому, ярославскому, белоозерскому, удорскому, ѡбдорскому, кондинскому, витебскому, мстиславскому

¹⁷¹ Слово записане над рядком.

і всеа Сѣверныхъ страны повелителю и гсдрю, Іверскіе земли, кар-
талинскихъ и грузинскихъ цреи і Кабардинскіе земли, черкаскихъ
и горскихъ кнзеи и инымъ многимъ гдрствамъ и земламъ восточнымъ
и западнымъ, и сѣвернымъ *отчичю* и дѣдичю, и наслѣднику, и гсдрю
и облаадателю, вшему црскому пресвѣтлому величеству //

Великому гсдрю чтено. //

Аз, смиренній Лазарь Барановичъ, епископъ черниговскій, но-
вогородцкій і всего Сѣвера всегдашній бгомалець, яко богатому
в млсти, мои архиереискии смиреннии млсты ниско челом бѣючи,
вшему црскому пресвѣтлому величеству препосылаю.

Видаще аз добрѣ, яко всака дша властемъ предержашимъ да по-
винуетса. Нѣсть бо власть, аще не *от* Бга сущія, же власти *от* Бга
учиненіи суть. Тѣмъ же противляяса власти Бжію повелѣнію про-
тивлаетса. Противляющіи же са грѣхъ себѣ приемлють. Аще
властемъ предержашимъ повиноватиса подобает, колми паче вше-
му црскому пресвѣтлому величеству, яко преобладающеу и всѣми
властями предержашими владѣющеу, црю повинитиса достоин.

Сему ж азъ, смиренній епископ, всегдашній бгомалець вшего
црского пресвѣтлого величества, прежде власти во юности моеи
навыкох. Не запрети мнѣ и болѣзнь сотворити волю вшего црского
пресвѣтлого величества. Егда прійде ко мнѣ грамота с Переяславлѣ
от вшего црского пресвѣтлого величества болрина и намѣстника,
казанского князя Алеѣѣа Никитича Трубецкого с товарищи, повеле-
вающе мнѣ на прстлѣ Митрополии Киевскіе изыти и блюсти до указу
вшего црского пресвѣтлого величества прстлѣ и овецъ, в *неи* иму-
щеи овчарни пастырѣ. Я же доселѣ по силе моеи посохъ и исправлях,
никако же противляяса указу вшего црского пресвѣтлого величества.
Тѣмъ же и нне, егда прииде грамота к моему смиренію // *от* вшего
црского пресвѣтлого величества в Киевѣ, прочитавъ, и любезно
лобзая, волю вшего црского пресвѣтлого величества исполнил. Бго-
любивого епскапа мстиславского, оршанского, гсдна *отца* Мефодія
Филимоновича, истинного бгомолцу вшего црского пресвѣтлого
величества, яко брата и сослужителя своего со всѣмъ дховнымъ со-
боромъ честно почтив, восприял, и на прстле Митрополии Киевскои
блюстителемъ и пастыремъ, все строение црковное и мнстрское цѣло
отдавши, посадилъ. А самъ по указу и по велѣнію, яко смиреннии
и послушнии бгомалець вшего црского пресвѣтлого величества, хотя
исполнити волю вшего црского пресвѣтлого величества, на свою

епископию возвратилса. Токмо не имуще в Чернигове гдѣ и главы приклонити, до всемлстивого Спа мнстра моего Новогодцкого и ѣхати имѣль, гдѣ по немногу устроил и строю поспѣхом Бжиимъ и жалованьемъ вшего црского пресвѣтлого величества. Иную же млстню от вшего црского пресвѣтлого величества, юже богатую имѣль во Стои Софии за многое оскудѣние мнстрское братиею, прокормил. Хотящу же мнѣ і в Чернигове воздвигнути престол епископії моеи Свтыхъ Страстотерпецъ Хрствых и чудотворцов кнзеи русских Глѣба и Бориса, посылаю до вшего црского пресвѣтлого величества намѣстника моего бывшего Софѣиского честнаго отца Гаврила Олешкевича со иеромонахомъ Иосифомъ, просіища млсти у вшего црского пресвѣтлого величества, дабы за державою вшего црского пресвѣтлого величества разоренная епископия моя черни-//говская богатою млстною вшего црского пресвѣтлого величества могла приити до первого блголѣпіа своего и узрѣти красоту первую свою. И рещи с пророкомъ: «обновися, яко орлу, юность моя»¹⁷² под орлом црствіа вашего. Сим же *отновишъ* памат кнзеи россиіских и сотворишъ дши полезное і вѣкопомное дѣло. Мена, бгомолцу своего, и наслѣдников моих, всегдашних молитвенниковъ, о долгоденствіи на пресвѣтломъ прстле вшего црствіа имѣти будешъ. Поблгословить Гсдъ вшему црскому пресвѣтлому величеству во всем црство миром оградить, покорить вся враги под нозѣ твои, яко не быти црствію вшему конца в наслѣдниках.

Понеже и нне даде наслѣдника црствію твоему блговѣрного и блгочестивого гсдра црвича і великого кнзя Феодора Алеѣевича. О нем же радостною вшего црского пресвѣтлого величества грамотою и аз известилса. Со всѣмъ соборомъ о долгоденствіи его с радостію молитвовать і во всеи митрополии и моеи епископии повелѣхъ. Да блгословить Гсдъ Бгъ сеи род црскіи, буди рука Гсдна с нимъ. Сие *отроча* црское да растет и крепитса дхом, и да идетъ *от* силы в силу. Хрстось свѣтъ истинный, иже просвещает всакаго члвка градуцаго в мир. Наипаче да просвѣтитъ сеи Нбсны Црь род пресвѣтлыи црвь. И рекутъ вси людіе: «буди, буді».

Сего усердно желая вторицею при нискомъ челобитію смиреннии мои архиереиские млтвы вшему црскому пресвѣтлому величеству препосылаю.

¹⁷² Пс. 102:5.

Писан в мнстрѣ Всемирстивого Спа Новгородцкомѣ. Мсца августа, дня 2-г[о], лѣта 1661-г[о].

Вшого пресвѣтлого црского величества всегдашнии бгомалець смиреннии Лазарь Барановичь, епискупъ черниговский, новгородцкии і всего Сѣвера, рукою власною.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 64–67. *Копія: перепис листа московськими канцеляристами.*

3.3. 20 серпня 1661 р. Запис в Приказі про пожалування царя на утримання в Москві намісника Софійського монастиря Гавриїла Олешковича, старця Іосифа та 5 козаків (для порівняння наведено витрати на минулорічні церковні делегації).

Лѣта 7169-г[о] августа въ 20 *день* по гсдрву црву і великого князя Алеѣѣа Михайловича, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержца, указу околничему Федору Михайловичю¹⁷³ ¹⁷⁴Ртищеву да думному дворянину Григорию Михайловичу Оничкову¹⁷⁴, да [д] якомъ Прокою Коптеву да Ондрѣю Селину пожаловал великии гсдрь црѣ і великии кнзь Алеѣѣи Михаилъвичь, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержецъ, ис Киева софѣиского намѣстника Гаврила Алешковича да старца Иосифа, да казакѣвъ пяті члвкъ, велѣлъ им дават своего великого гсдря жалованя поденного питья августа съ 19 числа, покамѣсть они на Москвѣ побудуть: намѣстнику по две кружки меду, по трі кружки пива; старцу по кружке меду, по две кружки пива; казаком по две чарки вина, по кружке пива члвку на ден. А на приѣзде великого гсдря жаловане в стола мѣсто *пите дат* имъ с поденнымъ вдвое. А в *которои ден* будут они у великого гсдря у руки, і в *тот ден дат* имъ в стола *ж* мѣсто *пите* с поденнымъ вдвое. Питье посылат в готовыхъ судѣх. И по гсдрву црву і великого князя Алеѣѣа Михайловича, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержца, указу око.

Послати с переводчиком з Григорем Оничковым. //

Написано в доклад.

В *ннешнем* во 169-м году августа въ 19 *день* приѣхали к великому гсдрю црю і великому кнзю Алеѣѣю Михаилъвичю, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержцу, ис Киева софѣйскои намѣст-

¹⁷³ Далі викреслене слово «Стрешневу».

¹⁷⁴ Фрагмент вписано між рядками.

никъ Гаврила Олешковичъ, а с нимъ старецъ Иосифъ да казакѡв 5 члвкъ. А великого гсдря жалована поденного корму и питья по чему на Москвѣ имъ дават, и о томъ великіи гсдрь какъ укажет.

І выписано на примѣр:

В прошлом во 162-м году приѣзжал к великому гсдрю к Москве бити челомъ о млстине Киевские области Межигорского мнстря игумен Варнава, а с нимъ черной попь да дякон, да понамар, да игумънов племянникъ, да слушка¹⁷⁵. //

А великого гсдря жалованя поденного корму и питья им давано: игумену по 2 алтна, по 2 де питья, по 2 кружки меду, по 3 кружки пива; черному попу по 10 де, по кружке меду, по 2 кружки пива, дякону и понамарю, и игумнову племяннику по 8 де, да по 2 кружки пива члвку, служке по 4 де на ден.

В прошломъ ж во 166-м году приѣзжалі к великому гсдрю к Москве ис Киева Печерского мнстря намѣстник Оѣзентеи, а с нимъ черной попь Данеларь да дякон, да старецъ, да людеи их и служакъ мнстрьскихъ 10 члвкъ бити челом ѡ млстне¹⁷⁶. //

А великого гсдря жалованя поденного корму и питья на Москвѣ имъ давано во всемъ противъ Межигорского мнстря игумена Варнавы з братею. Гаврила и старца, і казаковъ велѣлъ имъ даватъ своего гсдрва жалованья поденного корму и питья передъ прежнимъ для дорогови хлѣбные с прибытию: намѣстнику по 4 ал., старцу по гривне, казакомъ по 2 ал., по 4 д[е]н[гу] на ден, а пите противъ прежнихъ.

Августа въ 19 де послана память в большои приход. Велено даватъ августа съ 19 числа: намѣстнику по четыре алтна, старцу по гривне, казакомъ по осми копеекъ. На приѣзде в стола мѣсто кормъ с поденнымъ вдвое. А какъ будутъ у гсдря у руки с поденнимъ ж в двор по возу дров на ндлю.

Ихъ же 4 лошади отосланы в Мнстрьскои приказъ того ж числа. Велено послатъ для корму и пазбы подъ московкого ближнего мнстря в стадо.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 68–71. Оригінал.

3.4.1. літо 1661 р. Новгород-Сіверський. Пункти чолобитних прохань Лазаря Барановича, які привіз в Москву Гавриіл Олешкович.

¹⁷⁵ На розрізі аркушів записано: «169-м августа 21 дн»

¹⁷⁶ На розрізі аркушів записано: «гсдрь тамошних софѣиского намѣстника»

Памят къ его царскому величеству.

1. Бити чолом ѿ дворѣ в Чернѣговѣ на житие пана Яцкевичовѣ, за которыи дают тысячу золотыхъ полскихъ.

2. Бити чоломъ на строение престола Стыхъ Стратотерпецъ Глѣба и Бориса.

3. Бити чоломъ ѿ строение церковное, книги, ризы, сосуды, паникадило, и иншии ко строению и украшению церковному надобные вещи.

4. Бити чоломъ мнѣ бгомолцу его цар. пресвѣт. величества ѿ ризы стителские и украшение митры стителское, ѿ икону Стыхъ Стратотерпецъ Глѣба и Бориса и иныхъ.

5. Бити чолом его пресвѣт. цар. величеству, если бы яковые небезпеченства были, жебы грамоту пожаловалную выдано для житья мнѣ в Путивлю, любѣ в Сѣвѣску албо Бранску, любо теж, ежели можна, и в самой Москвѣ.

[печатка]

Лазар Барановичъ, смиренныи епспъ черниговскии, повогородскии а всего Сѣвера, м.р.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 72. Оригінал.

3.4.2. літо 1661 р. Новгород-Сіверський. Запис пунктів чолобитних прохань Лазаря Барановича, які привіз в Москву Гавриіл Олешкович.

Списокъ з белоруского писма, что подал в Посолскомъ приказе Софѣискои намѣстникъ от черниговского епскапа Лазаря Боровича августа въ 27 д.

1. Послат¹⁷⁷ бити челомъ о дворѣ в Чернигове для жития о Яцкѣвичове, за которои дают 1000 золотыхъ полскихъ.

2. Памят¹⁷⁸ бит челомъ на строение прстола Свтыхъ Стратотерпцовъ Бориса и Глѣба

3. В приказ¹⁷⁹ бити челом о строение црковномъ, о книгахъ, о ризах, о сосудѣхъ, о паликадилѣ, и о иных о надобныхъ вещехъ ко украшению црковному.

¹⁷⁷ Слово записане на лівому полі перед пунктом.

¹⁷⁸ Слово записане на лівому полі перед пунктом.

¹⁷⁹ Записано на лівому полі перед пунктом.

4. ¹⁸¹Болшого дворца вершит учинит¹⁸⁰ по указу великаго гсдря-¹⁸¹ бити челом его црского величества мнѣ бгомолцу о ризах свтльских и о митрѣ, и о иконѣ Свтыхъ Стратотерпець Бориса и Глѣба, і иных. //

5. ¹⁸²Дат гсдрву грамоту епископу приѣхат в Путивль, і в Путивль к воеводе послат гсдрву грамоту: какъ приѣдет дат двор, и о приѣзде его к великому гсдрю ѡтписат.¹⁸²

Бити челомъ его црскому пресвѣтлomu величеству, будет бы какия небезстрашия были, что б грамота жаловалная дана была для жития мнѣ в Путивле или в Сѣвску, а будет естли возможно, і в самой Москвѣ.

Лазар Барановичъ, смиреннии епскпъ черниговскій и новгородцкїи, і всего Сѣвера.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 73–74. *Копія: перепис документу московськими канцеляристами з доповненнями та резолюціями.*

3.5. 15 вересня 1661 р. Москва. Запис в Приказі про пожалування царем у відповідь на чолобитну Лазаря Барановича.

Лѣта 7170-г[о] сентября въ 15 де по гсдрву црву і великаго князя Алеѣя Михайловича, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росїи самодержца, указу околничему¹⁸³ Федору Михайловичу Ртищеву да думному дворянину Григорю Михайловичу Оничкову, да дяком Прокофью Коптеву да Ондрѣю Селину бил челом великому гсдрю црю і великому князю Алеѣю Михайловичю, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росїи самодержцу, черниговскои епскпъ Лазар Барановичъ для жития себѣ в Черниговѣ¹⁸⁴, о Яцкѣвичеве дворѣ, ¹⁸⁵а за тот де двор¹⁸⁵ дають тысячу золотых полских; да на строение прстла Стратотерпцов Хрстовых Бориса и¹⁸⁶ Глѣба; да¹⁸⁷ о црковномъ

¹⁸⁰ Далі викреслено початок слова «учи».

¹⁸¹ Фрагмент записано на лівому полі перед пунктом. Запис переходить на наступний аркуш.

¹⁸² Фрагмент записано на лівому полі перед пунктом.

¹⁸³ Далі викреслене слово «Родиону».

¹⁸⁴ Далі викреслені «о дворѣ».

¹⁸⁵ Фрагмент записано над рядком. У рядку викреслено слова: «за которою».

¹⁸⁶ Далі викреслено літеру «х».

¹⁸⁷ Далі викреслено «о ст».

де строені і о книгах, і о ризах, і о сосудѣх црковных¹⁸⁸, і о паликадилѣ, и о иных надобных потребах¹⁸⁹ ко украшению црковному; да о ризах же свтльских себѣ¹⁹⁰ и о митрѣ¹⁹¹, и о иконѣ Стросто-терпцов¹⁹² Хрстовых // Бориса и Глѣба, и о иных, и о иконахъ.

І великіи гсдр црѣ і великіи кнзѣ Алеѣѣ Михаиловичѣ, всеа Великиа и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержецѣ, черниговского епскапа Лазаря Барановича пожаловал по ево челобитію о дворѣ, и о црковном строеніи, и о кнгах, и о ризах, и о митрѣ, и о иконах. Велѣл указ учинит по своему великого гсдря указу тебѣ околничему Федору Михаиловичю да думному дворянину Григорію Михаиловичю и дяком. И по гсдрву црву і великого кнзя Алеѣѣ Михаиловича всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержца указу околничему Федору Михаиловичю Ртищеву да думному дворянину Григорію Михаиловичю Оничкову и дяком Прокофю и Ондрѣю учинит о том по гсдрву указу.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 75–76. Оригінал.

3.6. 1661 р. Москва. Царська грамота у відповідь на чолобиття Лазаря Барановича та присилку до Москви колишнього софійського намісника Гаврила Олешковича за пожалуваннями.

Бжиею млстію *от* великого гсдря црѣ і великого кнзя Алеѣѣ Михаиловича, всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержца, и многих гдрствѣ и земель восточных, и западныхъ, и сѣверных *от*-чича и дѣдича, и наслѣдника, и гсдря и обладателя, ншего црского величества¹⁹³ богомолцу¹⁹⁴ преосвщенному¹⁹⁵ Лазарю Борановичю епскупу¹⁹⁶ черниговскому и новгородцкому і всего Сѣвера нше црского величества млстивое слово.

В ннешнемѣ во 170-м году присылали к намѣ великому гсдрю к ншему црскому величеству вы, богомолецѣ ншѣ, бывшего софѣис-

¹⁸⁸ Слово записане над рядком.

¹⁸⁹ Слово записане над рядком. У рядку викреслено слово «вещей».

¹⁹⁰ Слово записане над рядком.

¹⁹¹ Далі викреслено фрагмент: «ему епскупу».

¹⁹² Слові виправлено з «Стростортерпцов».

¹⁹³ Далі викреслено фрагмент: «в богомолцу ншему Войска Запорожского».

¹⁹⁴ Слово записано над рядком. Далі над рядком викреслене слово «ншему».

¹⁹⁵ Далі викреслено слово «епскупу».

¹⁹⁶ Слово записано над рядком.

кого намѣстника Гаврила Алешковича бити челомъ намъ великому гсдрю¹⁹⁸ о своих // нуждах. И мы великіи гсдрь по твоему бгомолца ншего челобитію¹⁹⁷ прошение твое все исполнит велѣл. И намѣстника Гаврила Алешковича, пожаловав ншимъ гсдрским жалованем, велѣли к вам отпустить незадержав. А что вы, бгомолец ншь, били челом нам, великому гсдрю, что б вамъ во время небезстрашия волно для жития,¹⁹⁸ и мы великіи гсдрь васъ приѣхат в Путивль или в Сѣвскъ бгомолца ншего пожаловали¹⁹⁹.²⁰¹ В Путивль²⁰⁰ для жития ѣхаті Вам поволили.^{201 202} И ншь великого гсдря.²⁰² И о приѣзде твоемъ в Путивль к столныку ко кнзю Юрю Морткину послат и воеводе²⁰³.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 83–84. Чернетка.

3.7. 1661 р. Москва. Подорожня грамота на вільний проїзд з Москви до Путивля посланцям чернігівського архієпископа Лазаря Барановича — софійському наміснику Гавріїлу Олешковичу, старцю Іосифу та п'ятьом козакам супроводу.

От црѣ і великого кнзя Алежѣя Михаиловича всеа Великия и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержца, от Москвы по городом до Колуги и до Болхова, и до Сѣвска, и до Путивля воеводам ншимъ і всяким приказным людем по ншему, великого гсдря, указу отпущены с Москвы черниговского епска Лазара Борановича посланец софѣискои намѣстникъ Гаврил Олешковичъ, а с нимъ старецъ Иосифъ, да казаков пят члвкъ²⁰⁴, а в приставох с ними послат.

И какъ они в которои город приѣдут, и по городом воеводам ншимъ и всяким приказнымъ людем велѣти их²⁰⁵ от города до го-

¹⁹⁷ Далі викреслено: «в твоих».

¹⁹⁸ Запис фрагменту між рядками. В рядках викреслено фрагмент: «будет бы какие небезстрашия были, чтоб вамъ нша црского величества жалованная грамота дана была для жития вамъ в Путивль или в Сѣвскъ, а будет естъли возможно і в самой Москвѣ».

¹⁹⁹ Далі викреслено фрагмент: «будет какие безстрашия будут. И дабы от того небезстрашия приѣдете і вы б ѣхали в Путивль».

²⁰⁰ Далі викреслене слово «вовремя».

²⁰¹ Фрагмент записано над рядком.

²⁰² Фрагмент записано над рядком.

²⁰³ Далі викреслено фрагмент: «нша црского величества грамота послана».

²⁰⁴ Далі закреслено літеру «и».

рода пропущат и подводъ им по подорожнои дават²⁰⁵ безо всякого задержанья²⁰⁶. А какъ они приѣдут в Путивль і столнику ншему і воеводе кнзю Юрю Никитичю Морткину, дав имъ і подводы²⁰⁷, до нших черкаских городов іс Путивля их отпустит их (!) по тому ж без задержанья писат.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 85. Чернетка.

3.8. 1661 р. Москва. Наказ царя стольнику і воеводі Юрію Морткіну прийняти та розмістити в Путивлі Лазаря Барановича, коли той туди приїде.

Єт црл і великого кнзя Алеѣѣя Михаиловича всеа Великиа и Малыя, и Бѣлыя Росіи самодержца, в Путивль столнику ншему і воеводе кнзю Юрью Никитичю Морткину.

²⁰⁸Присылат к нам, великому гсдрю, биті челом²⁰⁸ бгомалець нштъ черниговскои епскпъ Лазар Борановичъ²⁰⁹ софѣиского намѣстника Гаврила Алешковича, чтоб ему, епску, во время небезстрашия волно было для житя приѣхат в Путивль или в Сѣвскъ.

И мы, великии гсдрь, бгомолца ншего черниговского епскапа Лазаря пожаловали. Во время небезстрашия для житя в Путивль приѣхаті ему поволили. И нша, великого гсдря, грамота к нему о том послана с тѣм же намѣстником.²⁰⁹ И какъ к тебѣ ся нша, великого гсдря, грамота придет, а черниговскои епскпъ Лазар²¹⁰ во время небезстрашия в Путивль приѣдет, и ты б в Путивле²¹¹ велѣл ему даті двор, гдѣ ему стоят.²¹¹ И нше,²¹² великог[о] гсдря,²¹² жало-

²⁰⁵ Фрагмент записано над рядком. У рядку викреслено: «пропущат вездѣ».

²⁰⁶ Далі викреслено фрагмент: «и подводѣ им дават по подорожнымъ».

²⁰⁷ Над рядком записано «пристав».

²⁰⁸ Фрагмент записано над рядком. У рядку викреслено: «бил челом намъ, великому гсдрю».

²⁰⁹ Запис фрагменту між рядками. В рядках викреслено фрагмент: «будет де буду какия небезстрашия. И ему волно приѣхат же в Путивль или в Сѣвскъ. И о томъ бы ему дана бы ему была нша великого гсдря грамота. И по нше великого гсдря [закреслено: грам] указу черниговскому епску Лазарю Борановичю во время небезстрашия для жития в Путивль приѣхат поволил».

²¹⁰ Далі викреслено: «в Пути».

²¹¹ Запис фрагменту над рядком. У рядку викреслено фрагмент: «поставил ево на дворѣ, на добромъ».

²¹² Запис фрагменту над рядком.

ване кормъ и питѣ давал ему²¹³ до ншого великог[о] гсдря указу,²¹⁴ примѣряс к таким же властелинским дачам.²¹⁴ И о приѣзде ево в Путивль отписал к нам, великому гсдрю.²¹⁵ А отписку велѣл отдат²¹⁵ в Посолском приказе тотчас дьяком ншим думному Алмазу Иванову с товарищи.

РГАДА, ф, 229, оп. 1, д. 77, л. 86. Чернетка.

3.9. 13 квітня 1666 р. Чернігів. Запис про передання 21 червня 1665 р. вдовою Анною Григорьевою та її донькою права на володіння двором колишнього чернігівського полковника Йоанікія Силича Чернігівському Борисоглібському монастирю.

По архиву № 2642²¹⁶

Лѣта 7174-г[о] апреля въ 13 де бил челом великому гсдрю црю і великому кнзю Алеѣѣю Михайловичу, всея Великия і Малыя і Бѣлыя Росіи самодержцу, а в Чернигове в сѣѣзжей²¹⁷ избѣ столнику і воеводе Андрѣю Василевичю Толстому подал челобитную Бариса і Глѣбского мнстра намесникъ Гаврила Алешкович з братею.

А в челобитной ево написано:

В прошлом де во 173-м году іюня въ 21 де отдала вкладу в мнстыр Светых Стростотерпѣцов Бариса і Глѣба вдова Анна Григорева доч из дочерю своею Евгению Васильевою, дочерю, двор со всякимъ строенемъ в старом городе Чернигове бывшаго черниговского полковника Аникиа Силина по души ево, Аникиева, промиж козацких дваров: по правою сторону Стенислав, а по лѣвою Колѣбникъ, а тылом къ Елоцкому двару. І на тот двор положил он, намесник, ел Аннину даною. І чтоб великий гсдрь ево пожаловат велѣл тот двор по данои в монастыр отдаты і в книги в сѣѣзжей²¹⁸ избѣ записать.

І по указу великог[о] гсдря столникъ і воевода Андрѣи Василевич Толстои против их данои, какава им даноя дана, велѣл тотъ двор бывшего черниговского полковника Аникиа Силина в книги

²¹³ Слово записане над рядком.

²¹⁴ Фрагмент записано над рядком.

²¹⁵ Запис фрагменту над рядком. У рядку викреслено початок слова: «поса».

²¹⁶ Архівний запис почерком ХІХ ст.

²¹⁷ В переписі документу ХVІІІ ст. це слово помилково записане: «свозжой».

²¹⁸ В переписі документу ХVІІІ ст. це слово помилково записане: «свозжей».

записатьъ. І темъ дваром со вѣським строенем Бариса і Глѣбского мнстра намеснику з братею велѣл по данной их владеть.

К сей данои столникъ і воевода Андрѣи Василевичъ Толстои печать свою приложи[л]. м.р. [Печатка]. //

Запис по-московску писаныи²¹⁹ на двор²²⁰ Анны Григоріевны Надвченковой Бутвовой (!) чер.²²⁰ до катедрі даньи ѿд воеводы Андрея Толстого во 173-м²²¹ году, іюня 21²²².

На дворѣ, теперѣ Судикѣ, до стола противо Воскресенскои церкви.

По архиву № 2642²²³

№ 53.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 2. арк. 3–3зв. *Оригінал: запис канцеляриста в стовпці. Тут також міститься копія XVIII ст. (арк. 1–1зв.), наприкінці якої додано: «Сей пляць проданъ от катедры писару полковому черниговскому Заборовскому» (арк. 2зв.).*

3.10. Серпень 1669 р. Перелік речей, переданих єпископом Мефодієм перед арештом у Чернігові наміснику Борисоглібського монастиря Гавриїлу Олешковичу й перевезених ним до Києво-Печерської Лаври.

Роспись вещамъ Мефодия епископа, в Чернѣгове положенныхъ, а ис Чернигова чрез инока Гаврила Олешковича во Свтую Лавру Печерскую Киевскую 176-г[о] году, мсца августа присланных и там оставленныхъ.

Стихар бѣлыи тафтаныи. Поручи. Полица. Патрахиль. Ризы. Амофор. Панагѣя с крестом. Митра. Посохъ. Репиды позолоченые. В посохахъ восемь частей и осмь ѡблочков. Два блюда серебряныхъ. Четыре кубка серебряныхъ. Кружечка серебряная. Стопа серебряная. Два рострухана — один позолоченъ, другои серебряной без позолоты. Двѣ чашки серебряныхъ, краи позолоченые. Чаша серебряная с ушми. Семъ ковровъ.

²¹⁹ Далі в рядку закреслено нерозбірливу літеру. Над рядком викреслено буквеній запис року «7174».

²²⁰ Фрагмент записано над рядком. У рядку викреслено: «Яникия, полков. чер.».

²²¹ Дату виправлено з «174-м».

²²² Далі викреслене «даннии».

²²³ Архівний запис почерком XIX ст.

РГАДА, ф. 124, 1669, № 26, л. 12. *Копія, перепис московських канцеляристів.*

Опубліковано: *Акти ЮЗР*, 9: 87–88.

3.11. 28 жовтня 1669 р. Москва. Грамота царя архимандритові Києво-Печерської Лаври Інокентію Гізелю та братії Лаври з пожалуваннями за їхнім чолобиттям, зокрема з дозволом залишити скриню з речами єпископа Мефодія в монастирі та продавати в Москві видання Лаврської друкарні, а також з обіцянкою надати кошти на завершення дзвіниці; застережено, що послі до Речі Посполитої на очікуваних переговорах підтримуватимуть позицію Лаври.

Бжиєю млстию от великого гсдря црѧ і великого кнзѧ Алеѣѧ Михайловича, всеа Великиѧ и Малыѧ, и Бѣлыѧ Росіи самодержца и многихъ гдрствъ и земель восточных и западных, и сѣверныхъ, отчича и дѣдича, и наслѣдника, і гсдрѧ и обладателя, ншего црского величества, бгомолцу ншему Киево-Печерского мнстрѧ, архимандриту Інокентію Гизелю з братьею нше црского величества млстивое слово.

В ннешнемъ во 178-м году октябрѧ въ 18 де к намъ, великому гсдрю, к ншему црскому величеству писали вы, бгомалець ншь, архимандритъ Інокентеи з братьею с присланнымъ своимъ Печерского местечка с старостою с Федоромъ Предремирскимъ намъ, великому гсдрю, ншему црскому величеству, за премногую к вамъ млсть, что мы, великии гсдрь, нше црское величество, изволили Антониевыхъ Пещерь у блюстителѧ Кирила кнгу глемую «Мир з Богомъ члвку» любезно принати, а достальные (!) поволили ему продати. Так же намъ, великому гсдрю, ншему црскому величеству, и на Киево-Печерскои мнстрѧ // призрѣти і васъ пожаловати на црквное требование ладаномъ і воскомъ, и маслом деревяным, і вином црквнымъ, и кнгами, а вамъ на одежду и на пропитание денег и хлѣба прислати изволили, что о всѣхъ православныхъ Бжиихъ црквах и ѿ всемъ православиі малоросііскомъ на комисіяхъ незабытно оберегати и промысль творити велѣли.

О томъ о всемъ намъ, великому гсдрю, ншему црскому величеству, челом бьете і впред у нас, великого гсдря, у ншего црского величества, млсти вы просите на сѣздехъ и на договорах, чтоб Украина нша црского величества была незабытна и пребывала б под ншею црского величества високою рукою всегда²²⁴.

²²⁴ Слово записане над рядком.

И мы, великий гсдрь, нше црское величество, на полские посолские съѣзды нше црского величества повелѣние к ншимъ црского величества великимъ и полномочнымъ посломъ к боярину и намѣстнику Шацкому к Афанасю Лаврентьевичю Ардину Нащокину с товарищи послали. А указали мы, великий гсдрь, нше црское величество, имъ, великимъ и полномочнымъ посломъ королевского величества, с великими и полномочными послы и с комисары по вашему прошенью с прилежаньем о всемъ говорити²²⁵ // і вса требованиа Стыа Лавры исполняти.

А что намъ, великому гсдрю, ншему црскому величеству, вы бѣете челом Мефодиа, епскапа, о скрыне со осценною одеждею и с различными вещми, которую скрыну в ызмѣну Івашка Брюховецкого онъ, Мефодіі, в Чернигове у инока оставил, а тотъ инокъ в Киево-Печерскую Лавру к вам тое скрыну прислал.

И нам, великому гсдрю, ншему црскому величеству, тѣмъ бы вешемъ велѣти быти в Киево-Печерской Стои Лавре. И Мефодии епскапъ²²⁶ в дѣлех своих²²⁶ у суда освященного собора²²⁷ былъ,²²⁸ а еще тот суд в совершение не пришел.²²⁸ А какъ о Мефодіі²²⁹ от освященного собора²³⁰ по²³¹ винам своим²³² будетъ осужденъ²³³, тогда і вамъ, бгомолцу ншему, архимандриту Инокентию²³⁴ з братьею, ншь, великому гсдрю, ншего црского величества, указ о тѣх²³⁵ Мефодиевых^{236 237} о свценных одеждах²³⁷ тот дан будет²³⁸. //

²²⁵ Далі закреслено фрагмент: «и оберегати».

²²⁶ Фраза записана над рядком.

²²⁷ Далі викреслено фрагмент: «еще не».

²²⁸ Фрагмент записано над рядком.

²²⁹ Далі викреслено фрагмент: «на судѣ».

²³⁰ Далі викреслено фрагмент: «будетъ и».

²³¹ Далі викреслено «каким».

²³² Слово записане над рядком.

²³³ Далі викреслено літеру «И»

²³⁴ Слово записане над рядком.

²³⁵ Слово виправлене із «тои».

²³⁶ Слово виправлене з «Мефодиевоі».

²³⁷ Фрагмент записано над рядком. У рядку викреслено: «скрыне в пре».

²³⁸ Далі викреслено фрагмент: «А до того времени велѣти Вамъ бгомолцу ншему архимандриту».

А что присланнои вашъ Федоръ Предремирскои подал инфурмацыю, а в неи написано намъ, великому гсдю, ншему црскому величеству, вы, бгомалець архимандритъ Инокентеи з братьею бьете челомъ о кнгах «Деянияхъ». Какову едину кнгу «Делниа» послали вы ншего црского величества з бгомолцом Савы Сторожевского мнстря с архимандритом Варнавою, чтоб мы, великии гсдрь, нше црское величество, тѣ книги вамъ поволіли продать на Москвѣ; и в окладе Алеѣѣа Чирикова о серебрѣ, и о собольихъ хвостахъ, что заложены в трехстах рублехъ, и на поминование Григорья Вердеревского обещанное от сродниковъ ево по тритцати рублевъ на год, чтоб то в Киево-Печерскую Свтую Лавру к вамъ прислати; да и волоского гспдра о Стефанове Женѣвода²³⁹, о вдовѣ Домнѣ и о иных дѣлехъ. И намъ, великому гсдю, ншему црскому величеству, о всемъ про то вѣдомо. И мы великии гсдрь, нше црское величество, по прошению свѣишаго²⁴⁰ Кирь Паисѣа, папы и патриарха Алеѣандрійскаго и судиі вселенныа, и по вашему челобитью указали волоского гспдра Стефановскои Женѣвода тои вдовѣ Домне ѣхать // к Москве. А дла тиснениа книгъ глемых на «Деяниа» и на «Посланиа» по ншему, великого гспдра, ншего црского величества, указу посланъ к вамъ подячеи Маѣимъ Алеѣѣевъ. А которые нне во Стои Печерскои Лавре напечатаные книги на «Деяниа» продати вамъ на Москвѣ какоу ценоу возможнѡ.

А что намъ, великому гсдю, ншему црскому величеству, били челом вы, ншего црского величества бгомалець архимандритъ Инокентеи з братьею, на совершение колоколни, котораа нне еще в Киево-Печерскои Стои Лавре за скудостью недовершена. Да в прошлом во 177-м году взято из Свтои Печерскои Лавры ншимъ црского величества ратнымъ людем на жалованье денег двѣсти рублевъ.

И мы, великии гсдрь нше црское величество, жалуа вас, ншего црского величества бгомолцовъ архимандрита Инокентиа з братьею, велѣли послать ншег[о] црского величества в Киево-Печерскую Стую Лавру²⁴¹ на совершение тои колоколни жалованя²⁴² двѣсте

²³⁹ Вочевидь, ідеться про молдавського господаря Стефаницю Лупу, який помер ще 1661 р., «Женѣвода» — це переклад його прізвиська «Papură Vodă».

²⁴⁰ Далі закреслено фрагмент: «и блаженнѣишаго».

²⁴¹ Далі викреслене слово «жалованья».

²⁴² Слово дописане на лівому полі.

золотых червонных і взаимъ деннге двѣсти рублевъ в платежъ. І вы б, ншого црского величества бгомалець архимандритъ Инокентеи з братаю, за то нше, великого гсдра, ншого црского величества, і в Киево-Печерскую Стую Лавру подаяние о ншемъ, великого гсдра, ншого црского величества, и о нших, великого гсдра, ншого црского величества, о блгородныхъ // чадѣхъ о здравіи Бга молили и ншу, великого гсдра, ншого црского величества, блговѣрную црцу і великую кнгиню Марью Ильичну во успениі поминали всегда. А волоского бывшего господаря Степанову Женувода вдву Домну ис Печерского местечка, давъ ей подводы и провожатых сколко члвкъ пригож, *отпустили* к Москве со всякимъ помогателством вскорѣ.

А о иных ваших дѣлех по ншему великого гсдра, ншого црского величества, указу наказано присланному вашему Федору Предремирскому і велено о томъ вамъ сказати словесно. І тѣ золотые и денги послано к вамъ в Киево-Печерскую Стую Лавру с нимъ же, Федеромъ Предремирскимъ. И о чемъ намъ, великому гсдру, ншему црскому величеству, он, присланной вашъ, Федор Предремирской билъ челом о взятых ево хлѣбныхъ запасах, что взято у него во 169-м году. И мы, великий гсдръ, нше црское величество, ево Федора пожаловали. Велѣли о томъ послать ншъ, великого гсдра, ншого црского величества, указ в Киевъ к ншему црског[о] величества // околничему ншму і воеводам кнзю Григорью Афонасевичю Козловскому с товарищи о хлѣбныхъ запасах. А за иные хлѣбные ж и за столовые запасы и за сол ншго црского величества жалованя из ншие, великого гсдра, казны дано ему Федору денег *шестдесят* рублев. Да і волоского господаря о Стефанове Женѣвода о вдовѣ Домне, нша, великого гсдра, ншого црского величества, грамота к свтѣишему і блаженнѣишему Кир Паисию, папе і патриарху великог[о] града Алезандриі и судиі вселенскому²⁴³, послана с присланным вашим с нимъ Федором. І вы б ншго црского величества тое грамоти к свтѣишеи (!) і блаженнѣишему папе і патриарху Кир Паисию послали с кѣмъ пригож. І пожаловав ншим црского величества жаловане того вшго присланного Федора Предремирского велѣли *отпустит* без задержания.

Пісан в гдрствія ншого дворѣ, в ншем цртвующемъ велицем граде Москвѣ. Лѣта от Создания Мира 7178-г[о], октября 28 дня.

²⁴³ Слово виправлене із «вселенныя»

Подписал подлинную грамоту дьякъ Яков Поздышев. +
Запечатана среднею гедртвенною глухою²⁴⁴ печатю под гладкою
кустодиею. Отдана Федору Предремирскому. //

+ сице ншго црского величества бгомолцу Киево-Печерского
мнстря архимандриту Инокентию Гизелю з братьею.

РГАДА, ф. 124, 1669, № 26, л. 13–19 об. Чернетка, складена мос-
ковськими канцеляристами.

Bibliography

Akty, odnosyashchiesya k istorii YUzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoy komissiej. Vols. 3–11, 13, 15. Sankt-Peterburg, 1861–1892.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Metryka Koronna. Księgi Poselstw (Libri Legationum), No 33.

Askochenskij, Viktor. *Kiev s drevnejshim ego uchilishchem Akademieyu.* P. 1. Kiev: V Univ. tip., 1856.

Augustyniak, Urszula. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła: (1585–1640): mechanizmy patronatu.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.

Bagro, Sergii. «Vidnovlennia Sofii Kyivskoi yepyskopom Metodiiem: superechnosti u svidchenniakh dzherel.» *Byzantinoucrainica* 1 (2022): 64–79.

Bantysh-Kamenskij, Dmitrij. *Istoriya Maloj Rossii.* P. 1–2. Moskva, 1822, 1830.

Bida, Konstantyn. *Ioanykii Haliatovskyi i yoho «Kliuch Razuminyia».* *Pamiatky ukrainskoi literaturnoi movy XVII-ho st.* P. 1. Rym, 1975.

Chepiha, Inna; Horobets, Viktor. «Galiatovskyi, chernече imia Yoanykii (bl. 1620, m.n. nevid. — 12.01.1688, m. Chernihiv).» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychne vydannia*, ed. by Z. I. Khyzhniak, 165–167. Kyiv: Vydavnychi dim «KM Akademiia».

Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr., ed. by f. Yu. Mytsyk. Vol. 4: 1655–1658 rr. Kyiv, 2015.

Ejngorn, Vitalij. *O snosheniyah malorossijskago duhovenstva s moskovskim pravitel'stvom v carstvovanie Alekseya Mihajlovicha.* Moskva: Univers. tip., 1890.

²⁴⁴ Слово записане над рядком.

Florya, Boris. «Mitropolit Iosif (Tukał'skij) i sud'by pravoslaviya v Vostochnoj Evrope v XVIII veke.» *Vestnik cerkovnoj istorii* 1/2 (13/14) (2009): 123–147.

Galiatovskiy, Ioanykii. *Kliuch rozuminnia*, comp. by I. P. Chepiha. Kyiv: Naukova dumka, 1985.

Galiatovskiy, Ioannykii. *Skarbnytsya potrebnaia i pozhytechnaia vsemu svetu*. Novhorod-Siverskiy, 1676.

Golubev, Stepan. *Kievskaya akademiya v konce XVII i nachale XVIII stoletij: rech' proiznesennaya na torzhestvennom akte Kievskoj duhovnoj akademii 26 sentyabrya 1901*. Kiev, 1901.

Historya panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazyana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona, wyd. z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego. T. 1. Poznań, 1840.

Historya panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazyana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona, wyd. z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego. T. 1–2. Poznań, 1859.

Horobets, Viktor. *Elita kozatskoi Ukrainy v poshukakh politychnoi lehitymatsii: stosunky z Moskvoiu ta Varshavoiu, 1654–1665*. Kyiv, 2001.

Horobets, Viktor. «“Chorna rada” 1663 r.: podiia ta yii sotsiopolitychni kontekst.» *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 4 (2013): 78–111.

Horobets, Viktor. “*Volymo tsaria skhidnoho...*”: *Ukrainskyi Hetmanat ta rosiiska dynastiia do i pislia Pereiaslava*. Kyiv: Krytyka, 2007.

Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. 8. Kyiv: Naukova dumka, 1995.

Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. 9. Ch. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1997.

Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. 10. Kyiv: Naukova dumka, 1998.

Istoricheskie deyateli YUgo-Zapadnoj Rossii v biografiiyah i portretah, comp. by V. B. Antonovich, V. A. Bec. Kiev: Tip. Imperat. Un-ta Sv. Vladimira, 1885.

Istoriya Rusov ili Maloj Rossii. Moskva, 1846.

Karpov, Gennadij. *Kievskaya mitropoliya i moskovskoe pravitel'stvo vo vremya soedineniya Malorossii s Velikoyu Rossiej. St. 3: Metodij Filimonovich. Episkop Mstislavskij i Orshanskij, blyustite*” *Kievskoj mitropolii. 1661–1668 gg*. Moskva, 1876.

Karpov, Gennadij. «Metodij Filimonovich, episkop mstislavskij i orshanskij, blyustitel' Kievskoj mitropolii: 1661–1668 gg.» *Pravoslavnoe obozrenie* 2 (1875): 207–241.

Khyzhniak, Zoia. *Kyievo-Mohylianska akademiia*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 1970.

Khyzhniak, Zoia; Mankivskiy, Valerii. *Istoriia Kyievo-Mohylianskoj akademii*. Kyiv: Vydavnychi dim «KM Akademiia», 2003.

Kniga premudrosti Iisusa syna Sirahova, vvedenie, perevod i oby'asnenie po evrejskomu tekstu i drevnim perevodam A. P. Rozhdestvenskij. Sankt-Peterburg, 1911.

Kochowski, Vespasiano. *Annalium Poloniae. Climacter Secundus: Bella Sueticum, Transylvanicum, Moschouticum, aliasque res gestas ab anno 1655 ad annum 1661 inclusivae continens*. Cracovia, 1683.

Korduba, Miron. «Chmielnicki Jerzy (ur. 1640 † ok. 1681).» In *Polski Słownik Biograficzny*, III: 334–336. Kraków, 1937.

Korotkyi opys Malorosii (1340–1776), comp. by A. Bovhyria. Kyiv, Vydavnychi dim «Stylos», 2012.

Kostomarov, Mikola. *Istorighni monografii*, t. 6: *Hetmanovanie Ivana Vyhovskogo i Yuriya Hmelnytskoho*. Ternopil, 1891.

Kratkaya letopis' Malyya Rossii, comp. by V. G. Ruban. Sankt-Peterburg: Tip. H. F. Klena 1777.

«Kratkoe opisanie Malorossii», *Letopis' Samovidca po novootkrytym spiskam*, ed. by O. I. Levickogo, 249–250. Kiev, 1878.

Krypiakevych, Ivan. «Uchytel Bohdana Khmelnytskoho (Andrii Hontsel Mokrskiy).» *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka CXXXIII* (1922): 27–38.

Lastovskiy, Valerii. «Chernetstvo Yuriia Khmelnytskoho», *Henez* 1 (11) (2006): 64–76.

Letopisnoe povestvovanie o Maloj Rossii i ee narode i kazakah voobshche, comp. by A. Rigel'man 1785–1786 goda. P. 1. Moskva: Univ. tip., 1847.

Letopis' gadyachskago polkovnika Grigoriya Grabyanki, izdana vremennoyu kommissieyu dlya razbora drevnih aktov. Kiev: V Universitetskoj tip., 1854.

Litopys Samovydtzia, ed. by Ya. I. Dzyga. Kyiv: Naukova dumka, 1971.

Liuta, Tetiana. «Zemelna vlasnist i status Bratskoho Bohoiavlenskoho monastyria/kolegii (do 400-littia zasnuvannia Kyivskoho bratstva ta shkoly).» *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 6 (2015): 106–130.

- Markevich, Nikolaj. *Istoriya Malorossii*. Vol. 2. Moskva, 1842.
- Morozov, Oleksandr. *Nizhynskiy protopop Maksym Fylymonovych*. Nizhyn, 2000.
- Mytsyk, Yurii. *Hetman Ivan Vyhovskiy*. Kyiv: Vyd. dim, «KM Akademia», 2004.
- Mytsyk, Yurii. «Iurii Khmelnytskyi.» In *Volodari hetmanskoj bulavy*, 237–250. Kyiv: Varta, 1994.
- Mytsyk, Yurii. «Khmelnytskyi Yurii (u chernetstvi — Hedeon; 1640 abo 1641–1681).» In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, 10: 391–393. Kyiv: Naukova dumka, 2013.
- Mytsyk, Yurii. *Tymish ta Yurii Khmelnytskyi*. Kharkiv: Folio, 2012.
- Narizhnyi, Symon. «Hetmanstvo Ivana Vyhovskoho.» *Pratsi Ukrain-skoho Vysokoho Pedagogichnoho Instytutu im. M. Drahomanova u Prazi*. *Naukovyi zbirnyk*, 1 (1929): 159–187.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Vernadskoho. Instytut rukopysu, f. 2., spr. 14413.
- Olianchyn, Domet. «Punkty Ivana Vyhovskoho ukrainskym poslam na varshavskiy seim 1659 roku.» *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka CCXXII* (1990): 327–350.
- «Opis' dvizhimogo imushchestva, prinaldezhashchego malorossijskomu getmanu Ivanu Samojlovichu i ego synov'yam Grigoriyu i Yakovu.» *Russkaya istoricheskaya biblioteka* 8 (1884): 949–1204.
- Pamyatniki, izdannye Vremennoj komissiej dlya razbora drevnih aktov*, izd. 2. Vols. 2–3. Kiev, 1897–1898.
- Pamyatniki, izdannye Vremennoj komissiej dlya razbora drevnih aktov*. Vol. 4. Kiev: V Univ. tip., 1859.
- Petrov, Nikolaj. *Kievskaya Akademiya vo vtoroj polovine XVII v.* Kiev: Tip. G. T. Korchak-Novickogo, 1895.
- Petrovskiy, Mykola. *Narysy istorii Ukrainy XVII — pochatku XVIII stolit*, I (*doslidy nad Litopysom Samovydtisia*). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930.
- Pirog, Petr. «K voprosu o russkikh voevodah na Ukraine vo vtoroj polovine XVII v.» *Otechestvennaya istoriya* 2 (2003): 162–167.
- Pis'ma preosvyashchennago Lazarya Baranovicha s primechaniyami*, izd. 2. CHernigov, 1865.
- «Pis'mo tipografshchika Kievo-Pecherskoj Lavry I. Artamashenka k chernigovskomu arhiepiskopu Lazaryu Baranovichu.» *Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii* 2 (1865): 565–570.

Pyrih, Petro. «Chernihiv u seredyni — druhii polovyni XVII stolittia.» *Siverianskyi litopys* 4 (2014): 23–47.

Rawita-Gawroński, Franciszek. *Ostatni Chmielniczenko (zarys monograficzny)*. Poznań, 1919.

«Reestr kozackih del v Pol'skoj Metrike v Sankt-Peterburge pri 3-m departamente senata, v list s nadpis'yu "Kozackie".» *CHteniya v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostej rossijskih* IV, otd. V (1861): 1–38.

Rolle, Antoni Józef. «Kobiety na dworze czehryńskim w drugiej połowie XVII wieku.» *Biblioteka Warszawska* III (1893): 41–63.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1661, d. 21.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1662, d. 5.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1663, d. 8.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1664, d. 4.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1667, d. 15.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 124, op. 1, 1669, d. 26.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 210, Belgorodskij stol, d. 602.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 210, Belgorodskij stol, d. 382.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 229, op.1, d. 21.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 229, op. 1, d. 70.

Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 229, op. 1, d. 77.

Sbornik letopisej, odnosyashchihsya k istorii YUzhnoj i Zapadnoj Rusi, izdannij Komissiej dlya razbora drevnih aktov, sostoyashchej pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom General-Gubernatore, ed. by V. B. Antonovicha. Kiev, 1888.

Sobranie drevnih gramot i aktov gorodov Minskoj gubernii, pravoslavnyh monastirej, cerkvej i po raznym predmetam. Minsk, 1848.

Sofonovych, Feodosii. Khronika z litopystsiv starodavnikh, comp. by Yu. A. Mytsyk, V. M. Kravchenko. Kyiv: Naukova dumka, 1992.

Sumcov, Nikolaj. *Ioannikij Galyatovskij (K istorii yuzhnorusskoj literatury XVII veka)*. Kiev, 1884.

Susza, Jakub. *Phoenix redivivus albo obraz starożytny Chelmskiej Panny y Matki Przenayświętszey sławą cudownych swoich dzieł ożyły*. Zamość, 1646.

Titov, Fedor. *Imperatorskaya Kievskaya duhovnaya akademiya v ee trekhvekovoj zhizni i deyatelnosti (1615–1915 gg.)*, comp. by V. Ul'yanovskij. Kiev: Gopak, 2003.

Titov, Khvedir. *Stara vyshcha osvita v Kyivskii Ukraini XVI — poch. XX v.* Kyiv, 1924.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 133, op. 1, spr. 2.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 2071, op. 1, spr. 146.

Twardowski, Samuel. *Woyna domowa z-Kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami, i z-Węgry, przez lat dwanascie Zá Pánování Najásniejszego Jana Kazimierza Krola Polskiego Tocząca się.* Calissii: Typis Collegij Calissiensis Soc. Iesv, 1681.

Universaly ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilovycha (1657–1687): materialy do ukrainskoho dyplomatariiu, eds. I. Butych, V. Rynsevych, I. Teslenko. Kyiv, Lviv: NTS, 2004.

Vasyliava, Olha. «Formuvannia tradytsii prydvornoho benketu v Hetmanshchyni (druha polovyna XVII — persha tretyna XVIII st.)» In *Povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy*, 2: 57–68. Kyiv, 2013.

Vasyliava, Olha. «Hetmanski dvoriany y sluhyy naprykintsi XVII — u pershii tretyni XVIII st.: porivnialnyi analiz.» *Hileia* 66 (2012): 44–49.

Vasyliava, Olha. «Palubnychi ta koniushevtsi hetmanskoho dvoru (druha polovyna XVII — persha tretyna XVIII st.)» *Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats* 5 (2012): 165–167.

Vasyliava, Olha. «Striltsi v strukturi kozatskoho stanu (druha polovyna XVII — XVIII st.)» *Hileia* 52 (2011): 185–191.

Velychko, Samiilo. «Litopys», comp. by H. Boriak, T. Tairova-Yakovlieva. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio», 2020.

Volumina legum: Przedruk Zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku [1793]. T. IV. Petersburg, 1859.

Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 tomah. Vols. 2–3. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1953.

Yakovenko, Natalia. *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiiia Galiatovskoho.* Kyiv: Krytyka, Laurus, 2017.

Yakovlieva, Tetiana. *Ruina Hetmanshchyny: Vid Pereiaslavskoi rady-2 do Andrusivskoi uhody (1659–1667 rr.).* Kyiv: Osnovy, 2003.

YUzhnorusskie letopisi, otkrytye i izdannye N. Belozerskim. Vol. 1. Kiev, 1856.

Z arkhivu ostannoï tretyni XVII st. kompaniiskoho polkovnyka Illi Novytskoho. Zbirnyk dokumentiv, comp. by Yu. A. Mytsyk, I. Yu. Tarasenko. Kyiv, 2022.

Zadorozhna, Oksana. «Studenty Kyivskoho kolehiumu 1630–1650-kh rokiv.» In *350-lecie Unii Hadziackiej (1658–2008)*, 359–373. Warszawa, 2008.

Zatyliuk, Yaroslav. «“Vynaidennia” mohylianskoi sviatyni: naidavnishi vidomosti pro Kyievo-Bratsku ikonu Bohorodytsi ta yikhni konteksty.» In *Shliakh u chotyry stolittia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii “AD Fontes — do dzherel” do 400-yi richnytsi zasnuvannia Kyievo-Mohylianskoi akademii, 12–14 zhovtnia 2015 roku*, eds. N. Yakovenko, N. Shlikhta, 82–95. Kyiv, 2016.

Abstract

Teachers of Yuriy Khmelnytskyi

The distribution of social roles in the learning process has long been based on the student's demonstration of respect for his or her teacher, who is in a patronizing position as a mentor. Over time, the social context changes, but past experiences certainly leave their mark on people's memories. While the friendly relationship between Bohdan Khmelnytskyi and his teacher is well-known in historiography, we know much less about the teachers of his son, Yuriy. Therefore, it is obvious that there is a need to close this gap.

The historiography is dominated by the stereotype that Yuriy Khmelnytskyi studied at the Kyiv-Mohyla Academy. However, an analysis of source evidence shows that there is no particular reason to assert this possibility. Such assumptions appeared in Polish historical and literary texts to reflect the character's specific traits. Then they migrated to the so-called «Cossack chronicles», and through them passed into scientific historical narratives.

Among Yuriy Khmelnytskyi's teachers, researchers usually mention Ioanikii Galiatowskyi and Hilarion Dobrodiashko. Moreover, since the nineteenth century, there is evidence of Havrylo Oleshkovich, who also taught the hetman's son. All of them were monks, but they had different career paths. A review of the biographies of each of them allows us not only to make a judgment about their teaching in the hetman's house but also to see whether they later crossed paths with their former student.

Galiatowskyi and Oleshkovich were under the protection of Lazar Baranovich. They were both later used as agents of influence in dealing

with Yuriy Khmelnytskyi. In 1676, the former was asked by Hetman Ivan Samoilovych to appeal to his former student to give up his political ambitions. In 1661, Bishop Methodius engaged the latter in negotiations with Yuriy in order to persuade the hetman to return to the rule of the Moscow tsar. Dobrodiyashko, on the other hand, was a monk of the Pechersk Monastery. Therefore, he was most likely influenced by Innokentiy Gizel. However, he later left his monastery and found refuge in St. Sophia Monastery under the protection of Bishop Methodius. In this situation, he spoke extremely negatively about his former student for refusing to obey the Moscow tsar and praised the deeds of his new benefactor. By that time, however, Khmelnytskyi had already relinquished his hetman's powers.

Keywords: Yuriy Khmelnytskyi, Ioanikii Galiatowskyi, Hilarion Dobrodiashko, Havrylo Oleshkovych, learning, education, teacher, student.